

NORÜMMAEL TA ZUGU
KISHUNGÜNEWTUAEL PU CHE FILL
PÜLE NÜWKÜLELU TA MAPU MEW
CHILLKA KIMTUKUNEAL CHEMU ÑI AMUAL ÑI NÜTRAM, AZ

SECURING INDIGENOUS PEOPLES' RIGHT TO SELF-DETERMINATION

A GUIDE ON FREE, PRIOR AND INFORMED CONSENT

Wirintukuy Cultural Survival ka First Peoples Worldwide, rekültukuy Trokiñ che **Asegurando los Derechos de los Pueblos Indígenas en la Economía Verde (SIRGE)**. Mañum pu che konkülelu Comité Directivo trokiñ che SIRGE ka kake wünen nüwkülelu mapu mew, günezuamfingün tüfa chi chillka ka kelluntukuyngün kimün ka mongen mew. **Kelluntukufe:** Rachael Knight, Galina Angarova, Kate R. Finn, Edson Krenak, David Gordon. **Azentufe:** Özgür Uğuz, ozguruguz@gmail.com **Azümtukufe:** Tania Dunster / Onehemisphere, contact@onehemisphere.se. **Azentupelu:** Shutterstock. **Wirintukun:** Jenn Goodman. **Rulpazungutun:** Silvia Calfuqueo Lefio. **Azümtukun rulpazugun chillka mew:** Francisca Núñez Norambuena. **Toytun:** 56. Área geográfica: Global. **Antü wepumngen:** Septiembre 2023. Publicado por Cultural Survival www.culturalsurvival.org, 2067 Massachusetts Avenue Cambridge, MA 02140, Estados Unidos de América.

ÍNDICE

	Pu wünen ñi werkütun	4
	Ngeni ngeni nütram	6
	Llitun	8
01	NORÜMMAEL TA ZUGU KISHUNGÜNEWTUAEI PU CHE FILL PÜLE NÜWKÜLELU TA MAPU MEW	10
	¿Chem am ta CLPI?	11
	CLPI ñi norümzungupel	13
02	PEPILUWÜN PETU ÑI LLITUNUN: TI ZUNGU	18
	Pu trokin che mew pepikawaymün	20
	Kishu norümmaymün tamün nütram ti CLPI mew	23
	Kelluntukuwaymün wingka norümpelu zungu llemay	26
	Kimaymün chum azümngeken ka amulngeken ta küzaw	27
03	NÜTRAM KA AZÜMKANTUN	28
	Zulliyamün iney ta wünenküleya ta trokiñ che mu	
	amulal ti azümkantun CLPI engu, pepikawküleyamün	30
	Kiñewaymün chum amulal tüfa chi nütram	31
	Wirintukuneaymün amulele ti nütram	32
	Kom kimtukuneaymün chi zungu	33
	Mülenual welulkan küme ngünezamafimün ti zungu	35
	Wülüwalemün kimtukuneaymün chem kümeke zungu küpalnepey chi	
	gobierno ka pu nielu rang	36
	Amual zuam	37
04	Inangechi amulnen zungu ti CLPI: Chum amuleal	40
	Zuamngenule: kimngeay ti zuamngenun	41
	Zuamngele: Kintungeay chumgechi zoy küme kuñiwtuwal	42
	TROYTUN	49
	Troytun A: Chem ngen/ nemül	49
	Troytun B: Chum norümngen CLPI	50
	Troytun C: Tunten falin mapu ka itrofill mongen mülelu lof mew	52
	Troytun D: Chem zuamngen ka antü tami lof mew	54
	Troytun E: Wirin üytun chew ñi kellu pial pu che Nüwkülelu mapu mew	55
	Troytun F: Wirin üytun chew rekülüwal kimün mew	56

La reproducción y distribución de la información contenida en *Asegurando los Derechos de los Pueblos Indígenas a la Autodeterminación: Guía sobre el Consentimiento Libre, Previo e Informado* está permitida siempre que se citen las fuentes. No obstante, la traducción de contenidos a otras lenguas y la reproducción íntegra de esta guía no está autorizada sin el consentimiento previo de Cultural Survival.

PU WÜNEN ÑI WERKÜTUN

Norümmael ta zugu kishungünewtuael pu che fill püle nüwkülelu ta mapu mew: Chillka kimtukuneal chemu ñi amual ñi nütram, az, tüfa chi wirikan pu wünnengealu. Allkütuñmawiyiñ tamün nütram: rumeñma falin zugu falilngeam nor amuleal ñi nütram ka wepümngeal chem ayiel pu lof che, ka antü ñi zoy küme feleam, ñi feyentun, itrofill mongen ka kishu ñi mongen nag mapu mew. Allkütuñmawiyiñ ka tamün feypin mu ti (CLPI), chem ñi feypin Declaración de las Naciones Unidas sobre el Derechos de los Pueblos Indígenas, rumeñma küzawngen kiñeke mew pepilfalay.

CLPI Ayiliyiñ tamüm kimtukuneal taiñ küpa inkayafiel tamün nor amulngeal kom zungu nielu pu che nüwkülelu mapu mew, kewun mew, kimeltun mew, kuifike kimün ka rakizuam, falilngeal fill zugu ka nütram. Kishu ngünewal wünelumew amuleay nütrankayal kake trokin che engu. Wirintukuyiñ tüfa chi chillka kelluntukual tamün falilngeal fill püle chew rume zunguntukulmün tamün nütram tamün az ti CLPI kelluay zoy küme ekungeam, chum yeken tamün mongen, tamün faliluwun, tamün kiñewun kimneal pu weke che küpalelu ka antü.

Zoy regle mari kechu xipantu yenyiñ küzawkülen tüfa chi zungu mew kellual ka rekülaal pu wünen yamngeal pu che nüwkülelu mapu mew ka ñi pu choyün küpalelu kishungünewtuael engün fill zungu mu. Wepumngelu ti Declaración 2007, rumeñma kimtukuyiñ mongen zugu. Nütramnekefeyiñ fill che engün waj mapu mu tuchi nüwkülelu mapu mew tuchi weichakelu ti CLPI engu, fill norümzugu wigka püle, fill zungu katrükonkelu mapu ka nentungeken falin mogen nag mapu mu.

Tüfa chi wirin wepumalu chum amulken ñi mongen kom pu che nüwkülelu mapu mew, konkülelu llemay jurídicos, políticos ka pu che ñi nütramkawken engün. Wepumngeal chum amulken ti CLPI kuñiwtual ka reküluwam mapu mu, Troy mapu ka fill chemkün nien pu che. Ka fey wepümkey chum inakey pu che ñi norümal ingkayael ñi mongen engün akule tuchi che nielu rang ka katrükonle pu gobierno ka amulgenoal ti CLPI.

Kimiyiñ tunten ñi küzawngen ti CLPI pu Lof mew ka chum ñi zoy küme elngeal inkayafiel pu che nüwkülelu mapu mew. Pu che nüwkülelu mapu mew ülhmeñngeyngün welu tüfa chi ülhmen zugu wigkamu trürkülelay, Pu che mu falilngekey zoy fütra azkiñ niey tuchi ta küme felen nielu, newen lofngelu ka newen itrofill mongen felelu. Kimiyiñ ka tunten küzawken pu wünen lof mew mülelu engün kelluntukual ñi pu che. Ka fey kimiyiñ fill kimün mülen CLPI mew ka tunten che nüwkülelu mapu mew.

Faliltufali ka tüfa chi wirin eluñmanefi kishu ñi norümmael pu che ti CLPI mew, feta mu wirintukungealu chem am zoy wünen zugu amual. Kishu ñi ngünewael zunguñpewal engün. Küme ngünezumngey tüfa chi wirikan azümngey wünelumu, fey akule tuchi ta nielu rang tüfa norümmanielu itrokom nütram akule pu wünen wingka püle.

Maneluwküliyiñ kishungünewun mew. Küpalelu tripantu zoy may ta ekungeal pu che nüwkülelu mapu mew, mülele ti norwirikan CLPI fill püle wingka gobierno püle ka tuchi ta zoy nielu rang. Tüfa chi wirikan mew llitualu ta nütram falilngetalu chem pin kom che nüwkülelu CLPI ka pu lof che llemay.

Mañum,

Galina Angarova (Buryat)
Wünen trokiñ che,
Cultural Survival

Wünen afkazi trokiñ che
mew Kelluntukunelu pu che
nüwkülelu mapu mew
Karü azümüwün

Kate R. Finn (Osage)
Wünen trokiñ che, First
People Worldwide

Wünen afkazi trokiñ che
mew Kelluntukunelu pu che
nüwkülelu mapu mew
Karü azümüwün.

Pu wünen wepumneyngün chum kelluntuwael engün CLPI mu, feyngün kutrankawküleyngün zoy falingeal engün kiñe trawun trokiñ küzaw mu.

KIMTUKUNEAL CHI WIRIN

Kom pu che nüwkülelu mapu mew kimingün chumael ñi mapu mu. Tüfa mew zuammengey (CLPI) Chillka kimtukuneal chemu ñi amual ñi nütram, ñi az, ka fey llemay kimtukuneal chumngeal ñi mapu nüwküleluam kom feyengün kom mongen. Ti CLPI niey: 1) kom che zungual ka nütramkayal (ramtungeyal, küme longkontukual ti zungu rüf azümngeal); ka 2) wülüwael kam wülüwnual rupale ti nütramkawun. Ti norüzungu zewmangey falilngeam ñi nütram kom che mülelu wall mapu mew küpa kishungewtulu.

Tüfa chi pichi nütram wepumney chum pepikawal, chum nütramtual chi CLPI mu. Azüm azümtuaymün amulele chi chillkatun.

PETU ÑI LLITUNNUN NÜTRANKAWUN CLPI MU

Akule che tamün lof mew fentren rang nielu kam pu che wingka püle kintuyawlu falinke chemkün kam mapu kimtukuneaymün tüfa chi zungu:

1. **Kiñewün küzawal lof mew**, wüneeal falinke zungu tripayelu lof mu, tüfa ta newentuleal; welule nütram müley ngülam kinewtual kom fey.
2. **Küme norelgeam ti wirikan CLPI** ñi zungu impollngeam chem pin pu Lof che kishu ñi CLPI mu.
3. **Kimtukuneal chew pun** ñi mapu engün ka chew püle elngeam kom lof che ñi pepiluwam.
4. **Longkontukungeam** norüzungun wingka püle.
5. **Kimngeam chumngechi pu wingka zuamtunekeyngün mapu ka falinke chemkün, ka eymün longkontukual tunten falilafiel tamün mapu ka falinke chemkün itrofill mogen mew**, femngechi zoy küme wepummaymün tamün ngünezuumuwun pu wingka tuchi nielu rang ka pu wüenkülelu mu.
6. **Reküluwam Norümpelu zungu mu.**
7. **Kimtukuneal chumngechi küzawngeken** fill trokiñ küzaw wingka püle ka fey llemay kimaal iney engu nütramkayal tüfa falilngeam kom zungu ti CLPI püle.

AMUL NGILLAKAWUN

Zew amulele nütramkawun epuñ püle pu lof ka tuchi nielu rang kintu mapupelu ka falinke chemkün engün llituy ti amul norüzungupel ti CLPI, welu ka amulngey lof püle tüfa:

1. **Zulliyamün tuchi ta wüenküleay tamün lof** mew tüfey ingkañpeyal tamün nütram CLPI mu.
2. **Wepummelafimün tamün norüm zungu CLPI** ti pu wingka rang nielu engün kimelelafimün chum amual ti **nütram**.
3. **Wirintukuaymün kom zungu** ka antü zuamafimün tati.
4. **Kimtukuneaymün itrokom zungu** ngülümneaymün wirintukun tunten ñi zuamnengen ngünezuumneaymün llemay chum amulen ti troy zuam.

5. **Ngüneyafimün ti wirin welunual chemnu rume.**
6. **Ngüneyafimün kümepe chi kam kümenun chi ti pu wingka püle tamün elual ayülemün.**

FEMAN PIAL

Zew kimkonle kom zungu tamün lof ka nütramtu filmün chum amulen ti ramtun ka ngillakawun pu wingka engün, pepikawküleyamün tamün feypial ayün kam ayülafiñ chi CLPI. Fill zungu mu, tamün lof kishu ngüneway feipial chum amulal chi nütram.

KIÑEWÜLMÜN CHI CLPI

Ayünulmün:

Kimaymün tamün feyentungen tami mainun. Mainule tami lof, kintuaymün rekül tuchi norümmelu wirin wingka püle. Kiñe ingkafe che kelluntukuafui tamün lof mu kimelalumu chum falingeam tamün ayünun.

1. Zoy kümeay wirintukungele **tamün ayülmün kiñewunaal, kom wirintuakuaymün üy.** Kintuaymün chew reküluwal wingka püle müley tuchi kellukelu tüfa chi zungu mew tati ingkañpekelu ka inangechi amuleay ti nütram wingka engu wechurpual ti norwirikan.
2. **Azümmaymün küme inayaal ka wechurpual** epuñ püle kiñewun ka ti CLPI engu püle. Tüfa mu küla troy konay: :
  - Lif ka wünenküleyal ti nütramkawun fill antü;
  - Ngüneyneafiel chi küzaw tuntengeal;
  - Kimnengeyal chumaal ti che nielu rang ka ti wünen Wingka püle anonga pozkülele kam katrükonle wezake nütram weshalkakunuafuy ti lof.
3. Weshalkale ti che nielu rang, welulkale, weshafemle ti lof wenuntuay ñi zungun kellungeayal/ zunguñpengeyal ingkanmu. **Nieymün kimmael rüf niepen chi ingkawirintukun mülenual kewan, küme yewürpual ti nütramkawun.**

LLITUN

Tüfa chi chillka kelluntukualu pu che nüwkülelu ñi mapu mew, ñi troy mapu ka ñi falinke chemkün. Tüfa ta wepumalu chum inayal pu wünen ñi lof mew, chum nor amulaal ka faliluwal fill zungu mew wülüwaal kam wülüwnual engün (CLPI). Ti wirikan inangele kelluntukuay zoy küme llegeal fill nütram müleyele fill mapu mew, ingkawael pu che nüwkülelu mapu mu akufule ti pu che nielu rang.

Ti wirikan azümküley femechi:

- 1 troy feypiley chum azkunungen tüfa chi chillka, ka wepumay chumngechi kiñeke trokiñ che amulney tüfa chi norümgungu ñi troy mapu llemay, fey küme inangeyal tuchi nütram tripafule ka antü CLPI engu.

- 2 troy feypiley chum Azkunuwken pu che nüwkülelu ñi mapu mew pepiluwaal pu lof engün. Azümniael kishu engün ñi nütram CLPI. Tüfa chi troy mu ka llumfeipiley küme kimngeal tiye chi trokiñ che küpa ngillalu chem rume kiñe lof mu, ka kimtukuleal chem küzaw inaken engün, chum kelluntual ñi rang mew.

- 3 Troy feypiley ñi ayülen pu lof che chum azkunuwaal engün tüfa amulechi xawun ka nütramkawun engu CLPI mu, ka kelluntukule tuchi kimlu norümgungu wingka püle, fey mu zoy newen kimkonafuy ta che wenuntual ñi zungun ingkayal ñi mapu akule pu che nielu rang.

- 4 troy feypiley chum azkunuwaal egün chem inayal pu che nüwkülelu mapu mew chumkunuwaal afle ti ramtun CLPI zungu mew. Feypiley chumngechi ingkawael femman pile engün kiñe troy zungu mu ka chumkunuwaal engün femlan pileengün chi troy zungu mu.

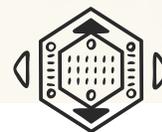
Üngümneayiñ tamün rulapazungutuafiel tüfa chi chillka küme longkontungeal pepikawaal nütram mew akule pu che nielu rang ka pu wünen wigka püle tuchi ta kimnielu CLPI zungu. Fürenemuayiñ mütrümmaymün Cultural Survival mu fey mew llowaymün tüfa chi chillka, fey rulpa zungutuaymün kishu tamün kewün mew, werküntukuaymün culturalsurvival@cs.org

ZULLIN NEMÜL

- Tüfa chi chillka mu tukuyiñ “**lof che**” ka “**trokiñ che**” welu tuchinu rume wünelalay. Tüfa ta wirintukungey kelluntukual ta kom pu che nüwkülelu mapu mew welu trokin che müten femnolu. Feypinmu “lof che” tüfa ta kimnuelu ka konkelu Troy zungu mu Naciones Unidas feyengün ekukefingün che nüwkülelu mapu mu: "Pu Lof che nüwkülelu mapu mew kiñe aznielu, nüwkülelu ñi fütal mapu mu nienkeyelu falinke chemkün itrofill mongen ka kuifi mew mongelnelu ñi kimün, kewün, feyetun küzawnelu kishu ñi mongewe rumel mongeleal, kishu azümniewlu fill zungu mew, petu ñi akunun pu kake che pu wigka zew ta müleyerkefuy tuchi poyenerkelu chew ñi llengün ka ñi tuwun femngechi amulnerkealu ñi mongen engün kiñewun kuñiwrukunefiel itrokom mongen mülelu Nag mapu mu."
  - Kimtukuneyiñ ñi müleyenkepi fentren trokiñ che pu Lof che mu. Fey mu tüfa chi chillka fei chi che mu amulayay. Zoy Amuay ti pu kiñentrür che mu kiñe rakizuam nielu.
  - Küpa tukulayiñ ti nemül “trokiñ che kam kiñe pichi trürwen”, o “PICL”, fey ti pu che mishawkelaygün chemu nu rume chumkelaygün pu lof che reke.
- Tüfa chi wirikan tukuyiñ “falinke mongen” üytuafiel itrokom mongen müleyelu fütal mapu mew che ñi mülen pu lof che, tuchi ta pengengelu ka pengengenulu. Tüfa konkey itrofill mongen müleyelu fill wingkul mew, anüm, kulliñ, milla, ko ka püllü chew pünokelu che. Ka fey konkey “falinke mongen” mu kuifike kimün, ka kuifike rakizuam mongelnekelu lof che.
- Tüfa chi wirikan mu tukuyiñ “fütal mapu” zunguntukual chum am nüwkülen kuifike mongen ka fantepu lof che kiñe Az mapu mu, keyü üytingeal ko ka itrofill mongen müleyelu lelfün mew.
- Tüfa chi wirikan mu tukuyiñ ta nemül “nielu rang” ka wepumkelu ka küzaw”. Tüfa chi epu nemül tukufiyiñ üytuafiel kom trokiñ küzaw kañpüle küpalu, zuannelu anümüwaal ñi kimün ka ñi rakizuam pu lof che mu, welu tiye chi zungu kiñeke rupa kümekakelay fütal mapu mu.

Zoy zuamülmi nemül *azkintuaymi chi troy A.*

NORÜMPEL ZUNGU PU CHE NÜWKÜLELU MAPU MEW AYINELU KA KIMNELU CHEM ÑI PIAL

01

Pu ñizol wepumnelu ñi newen norümngel ti CLPI Naciones Unidas mu.

¿CHEM AM CLPI?

Kishu wülüwaaal, kimtukuneal kelluntukukey che mu, tuchi ta nüwkülelu mapu mew, tüfa engün pepiluwal ayülen kam ayülenen chi wülüwaaal chi nütram mapu, chemkün ka troy mapu ñi fendengeyal. Tüfa chi CLPI tripay kelluntukual pu che nüwkülelu günewün zungu mew. Ti CLPI müley kuñiwtukual kom pu che, mapu llemay, zunguñpewael pu che, trawuwal engün, kuñiwtukuneal ni mongewe ka ñi mongen, itrofill mongen mülelu waj mapu mew ka fey. Llitun ti CLPI wepumki ka kimeltukey chum amul norümngeken itrofill zungu waj mapu mew, tüfa chi norünzungu konkey reküluwael pu che anomay ta akule trokin che nielu rang rangi komle engün pu mapuche ñi mapu mew.

2007 mew, ti Trokiñ che Mülelu Asamblea General de Naciones Unidas nüwwi ti Declaración de las Naciones Unidas Kelluntukual pu che nüwkülelu ñi mapu mew, tüfa mu rorümngekey ñi mongen kishu ti che ka trokiñ che mew ka feypingekey chumngechi wülüwael kimtukuneal fill zungu kuñiwtual engün. Kume llelafiell tüfa chi zungu ti Asamblea General, Declaración engu kiñewalu nütram mu, yamngeael norkechi amuleal pu che nüwkülelu mapu mu. **Kom pu fütrake troy mapu wirintukualu engün ñi üy küme wechurpual ka noramuleal ti kuñiwttun wirikan.** LTati Declaración mew wirinkonalu chum kelluntukualu ti pu Estado kuñiwttukual ta CLPI nüwkülelu pu che kiñelketu zungu mu:

- Kañ püle anünagle engün pu trokiñ che. (troy 10);
- Nüñmangele ñi kimün, rakizuam, feyentun pu che nüwkülelu mapu mu (Troy 11);
- Chem zungu rume amulngele wingka ñi kimün püle, allküñmangenule ñi nütram pu che nüwkülelu mapu mew (troy 19);
- Elngele wezake chemkün kuñiwunngel llükangele pu che nüwkülelu mapu mew (troy 29); ka
- Wechulngele ti wirin Estado püle welu wesha amulele mapu püle, falinke chemkün mew, rangi konle ko zungu mu, milla zungu mu, pu che nüwkülelu mapu mew rekülüway tüfa chi (troy 32).

(*Azkintungeay troy B* famngen ñi kom kimngeal norzungu ka chum amulngeken kañ püle, ka faw püle, trokiñ che mew tuchi llenekelu norüm zungu CLPI pu che nüwkülelu mapu mu ñi zungu).

Epu troy konkey ti CLPI:

1. Amulün trafñütramkawun (ramtungeal,ramtual, wechurpual, ñochi kom longkontukual nütram konalu ti chillka mew);
2. Ka wülüwael kam wülüwnual chi zungu amulele kam inangechi ti trafñütram mew.

Wünelu mu niefali ñi kimtukunengeal ti CLPI, petu ñi traf amulün nütram pekankonnual mapu zungu, fütrake troy mapu mu ka falinke chemkün nielu füta kuifimew pu che nüwkülelu mapu mu.

Kiñeke mew awukangekey pu che nüwkülelu mapu mew, pu wünelu ka tripache katrü konkeyngün wewwael chi zungu. Newentungele tüfa chi zungu küme ingkayay pu che nüwkülelu mapu mew ka ti CLPI kelluntukuay rulpangenual pu che fey zoy küme feleam. Tüfa chi amulnütram wenuntualu pu che, niey ñi tripayal kümeke nütram weluwal ti rakizuam ka pu trokiñ che niey engün nütramkawael pepi wechurpual kishu ñi zungu engün. Pu che nüwkülelu mapu mew nieyngün kishu ngünewael, kishu nentual ñi rakizuam llükankangenual nieyael antü pepi nütramkawael kishu ñi kewun mew kuifi mew reke.

Ti norüm zungu CLPI tripay kelluntukuel pu che nüwkülelu mapu mew, küpa kishu ngünewküleal fill zungu mew, feypial chumael ñi mapu mu, chumael pu lof chewen, nentual engün ñi nütram, nentual ñi kuifi kimün kishu norümmael chum wenuntual ñi ketran, mongewe, ñi ingkayal ko, fill.

Ti CLPI amulelu. Wülüwle troy küzaw mu ti lof kiñe rupa, inangechi niey ñi wülaal ka we küzaw akulele.

Welu kimtukuneaymün, wülüwfulle chi lof, fey ka antü ayünufiele chi küzaw, matu matu nentutuafuy ñi mayün.

Ta Derecho Internacional longkontukungeay, Tuchi ta **“Ayünelu wülüwweal, kimtukuneal ingkan zugu”**:

"KISHU NGÜNEWUN"

Kishu ngünewael wülüwweal chi zungu mew, iney rume llükankangenua, ngüentungenua, kewangenua, koilangenua. Kishu ngünewun wülüwle ta che fey ke ta rüfgey:

- Tamün lof kishu **ngüneyafuy chum amuleal chi norzungu ti CLPI mew**, trokituafiel trawun llemay, chumul chi antü ka küyen ka fey, chew am ta wenuntungealu chi trawun, chem kewun mu, azümngel wülüwweal kam wülüwnual chi zungu mew, femechi zoy küme amulngeafuy ti CLPI zungu pu lof mew.
- **Kom che mülelu lof mew pepi nentutuafuyngün kishuke ñi rakizuam engün.** Müley antü ka nütram pepi nentual ñi ramtun ka wüñolzungun, tripaleyal rakizuam ayüfiel chi kam ayünufiel chi, ka fey feipial chumngechi zoy kümelkaleal, chumngechi zoy azümngen kiñe küzaw akulu pu lof che mew, zungual kom engün ka llükannual turpu.
- **Pu che nüwkülelu mapu mew kishu trawuafuyngün kiñewael ka trokiñ che engün,** kiñewun newentual, kimelual fill zungu ka witrantuntuwal engün ngüneyal chemu ñi kelluwal pu lofwen. Kiñe küzaw wesha amulele, kom zungu wesha amuay ka lof mew ka fey. Pu che nüwkülelu mapu mew nieyngün feypial chem norzungu ayüleyngün wünelumu tukual CLPI mu femechi llemay küme amulngeay chi wirintukun CLPI mu ka fey.

"WÜNELUMU"

Wünelumu feypiley:

- Petu ñi wülüwnun ti chi niey ñi kimaal chem küzaw nentungeal, petu ñi inangenun chem rume. Faliluwaal pu che nüwkülelu mapu mew pepi ngüneyafuy petu ñi amulnun pu wünen wingka püle chi küzaw, fey mew wülüwlafuy pu che ayünufiele engün ti zungu.
- Küme ngünezuumngele chem küzaw nentungeal kam wenuntungeal, trawuwe welukon feipiwe ta che küme amulen kam wesha amulele chi nütram kiñewafuy zungu. Pu wingka nielu rag ka pu trokiñ che küzawkelu gobierno mu nieyngün yamneafiel chem pin pu lof che ka ngüneyafiel küme longkontu pen chi engün chem ñi fey pin ti küzaw. Tuntun antü tripayal chi nütram fey kishu engün ñi feypial nütramkawle engün kuifi ke che reke.

"KIMTUKUNEAL"

Tüfa mu pu lof che nüwkülelu mapu mew nieyngün küme kimtukuneal chem rang küzaw wenuntungeal. Fey mew pu wünenkülelu wingka püle nieyngün wünelumu wepumaal wirin kom kimaal pu lof che:

- Itrofill mongen, fütrañmangen, chumngelu am ka chemu ñi kelluntukuael che mu ti küzaw, tuntun mapu zuamngenen, tuntun ko zuamngen, tuntun falinke chemkün zumnengen, chum kelluntukual lof mew ti küzaw ka *chum* azümngenen pichi ke ka fütra ke zungu.
- Kom tüfa mew müleyele kiñe chillka kelluntukufule chumngechi zoy weshalkanual itrofill mongen mu, che mu ka ñamnual kuifi kimün. Fey zoy küme amuafuy chem küzaw rume wenuntungele kiñe lof mew. Fentren trokiñ che mu wigka püle nieyngün norüm zungu küme amulneal ñi küzaw.
- Tuchi nielu rang niey ñi wepumaal, eluñmangel ñi küzawaal gobierno püle; üytungeal kom wülnelu rang, kom kimnielu chi küzaw, trokiñ che kimniefilu ti zungu llemay.

► **Pu lof che kimelngealu ñi kewun mew fey ta zoy küme longkontukual.** Femechi eluñmangeay kimaal chi wirin:

- Ñi kewun mew;
- Kuifi kimün mew;
- Chew ñi zullial ka feypial pu lof che: ka

- Müley kiñe che kimnelu kuifike kimün, femngechi küme kelluntukuay ñi pu lof che niele ramtun.

► **Chem zungu elungeyal pu lof che niey ñi lifküleyal, longkotukufalpe, fey zoy küme azümngelay.** Pu lof che niey ñi llowal tüfa chi zungu wünelumu fey longkontukungeay, azümngelay inangechi feipituaal ñi wüluwunchi engün. Ka fey tüfa chi wirin inaney fill nütram konkülelu CLPI mew; inangechi we zungu mulele tami lof niey ñi kimmael ka fey engün. **Kom chillkatun wenuntungele niey ñi küme wepumngel fey kom pu che kimneay weke nütram.**

"MALLÜN"

“Mayün” tüfa ta wepumney mayle engün kam maynule engün pu lof che, kishu ñi feypial, llükankangenuaal akule tuchi küzaw rume ñi lof mew, zuamngele mapu, troy mapu, falinke chemkün, yengerpunual ñi mongen engün. Maylengün kam maynulengün feyengün kishu ñi pial, kishu ñi ngünewun engün.

► **Mayün kiñe zungu mütenngelay:** Ti CLPI mayfule kam maynufule ngünezuumngelay amulele we nütram, amulele ti zungu kam katrukönle ka zungu ti rang küzaw mew tamün lof mu. Troytukunungele ka chi rang küzaw pu lof mayaafuy kam maynuafuy feyengün ñi pial engün.

RAMTUN KA MAYÜN EPU RUME ZUNGU

CLPI mu konküley filke ramtun trawun wechungerpual kümeke nütram longkontukual pu lof che, fey inazuumngelay ti rang küzaw kümepey kam kümenun chi, fey inangechi feypial maypen kam maypenun chi engün.

Küme wechulngel ti CLPI, wünelu mew fentren ramtun ka nütramkawun tripakey pu lof mew, tüfa pu lofwen allkütukeyngün chum amulngel ti rang küzaw fey eluñmangekey engün ñi ngünezuumaal, ramtual, fey eluñmangefuy amual chi troytun rang küzaw kam kom trafñütramkangefuy.

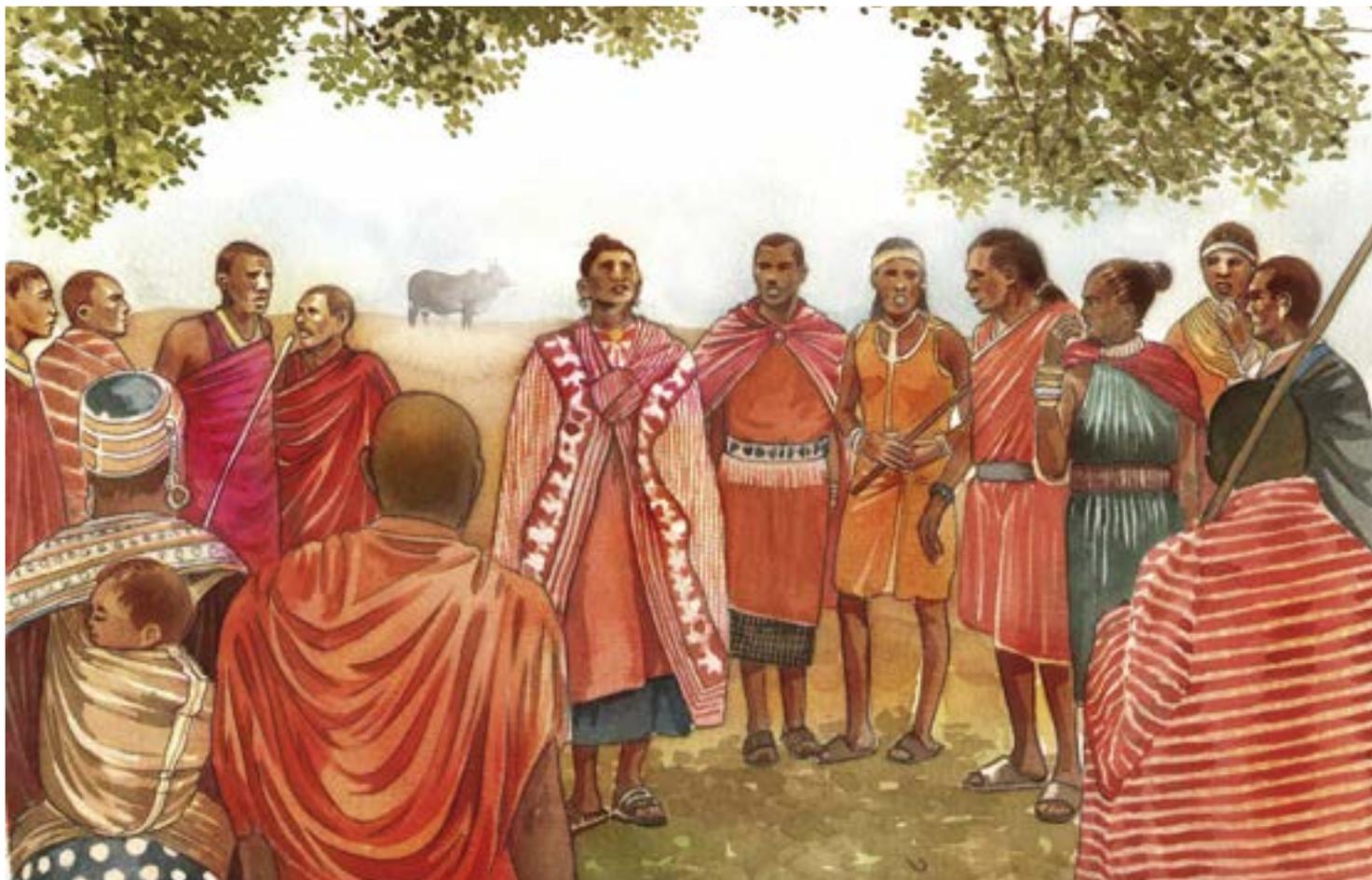
Tamün lof elkunuay antü kishu trawual, ngüeyafimün ti rang küzaw wirikan, kümelkalele azümfilmün fey akupe piaymün welu ayünufilmün ka ngünezuumngelay chi wirikan. Wechurpuay chi zungu pu lofwen feypile fewla kom azküley. Küme küzawmangele ti zungu, pu ramtun pu lof che inangechi maykeyngün, wülüwkingün, rüf kimnieluengün kom zungu.

WIRIN AZÜMUWUN PU CHE NÜWKÜLELU MAPU MEW CLPI NGEYAL

Ti CLPI zewmangey amulal nor zungu pu che nüwkülelu mapu mew kishungünewal engün. **Pu che nüwkülelu mapu mew azümle chi zungu feypiyngün chum amuleal ti CLPI,** aponke chi rantun, nütram küme wechurpual, fey küme kimniele engün kom zungu fey ñi maykonal kam maynual lowafiel chi wirin.

Welu kiñeke mew, pu che nielu rang wigka püle ka tuchi kintukelu mapu ka falinke chemkün kakunukey zungu afngen ñi wewael engün, kuñiwtukufali.

Küme nor azkünual chi wirin CLPI trawküley pu lof che.

Kake che rume newentuleyngün ngünewael kishu amulneal ti CLPI, welu pu che **nüwkülelu mapu mew ingkawal kishu ka fey wirintukuneyngün ñi CLPI, tüfa mew feypiley chum ayüenen trafñütramkayal pu che nielu rang engu ka pu trokiñ che küzawkelu gobierno engu.** Küme wepummelngele pu che nielu rang ka pu trokiñ che gobierno püle kintukelu mapu ka falinke chemkün, tüfa chi norüm zungu kelluntuquay pu lof che mu, kishu ngünawal, ingkawal, faliluwal engün kuñiwtukual ñi mapu ka ñi kuifike kimün. Tüfa chi wirintukun rangiñelwe ngey kelluntukual norümmal ñi zungu ka nütram pu che nüwkülelu mapu mew, yengerpunualengün kake küzaw mew küpalnelu pu wingka.

Amulelu mongen, pu che nüwkülelu mapu mew nieyngün kishu ñi azümüwun kvme feleal nütramkawaal ka mollfün che engu, kishu azümnewkingün feypial iniy am pepi konpayafuy ñi mapu mu ka tuchi pepi nentuafuy falinke chemkün.

Tüfa chi nor zungu re nütram mu tripakefuy kuifi mew, ngelafuy wirintukun ka norüm zungu mülelu fewla chillka mu nielu pu wingka nütramkayal pu che nüwkülelu mapu mew. Tüfa chi wirin nielu norümmuwun zungu CLPI pingelu, fewla wüla tripay falilngeal pu che nüwkülelu mapu mu.

Ti norwirintukun CLPI zewmangelu falilngey fantepu, chew ingkangekelu zungu wingka püle, tukulpangeki pu lof che ñi norümüwun zungu, fill trokin küzaw mu yamniengey. (*Azkintungeay 17 troy mu*) Tüfa ta feypiley chum azkunuwal pu che nüwkülelu mapu mew trafñütramkawal CLPI engu. Amukonkülele engün pu che nüwkülelu mapu mew zewmanele engün kishu ñi norümmungu CLPI – ka pu tribunales faliltufile engün-, zoy zoy amuleay ñi newen ingkanewael komngentu. Pu che nüwkülelu mapu mew newentule ñi wirar engün zoy allkütuñmangey ka inanmangey ñi norwirintukun wingka püle. Falilmangey chem pinengün fey mew wenuntuway pu che nüwkülelu mapu mew. **2 Troy** wirintukun feypialu chumngechi amulngeal tüfa chi norümmungu chem ñi tukungeal CLPI mu.

KIÑEKE MEW CLPI NI RAMTUN KINTUKELAY LIF AMULAAL TI KISHU MAYÜN, KÜME KIMNEYAL TA CHE

Kiñeke mew ti CLPI wesha amukey pu che nielu rang ellkakingün zungu. Fey tüfa wüchür amukey:

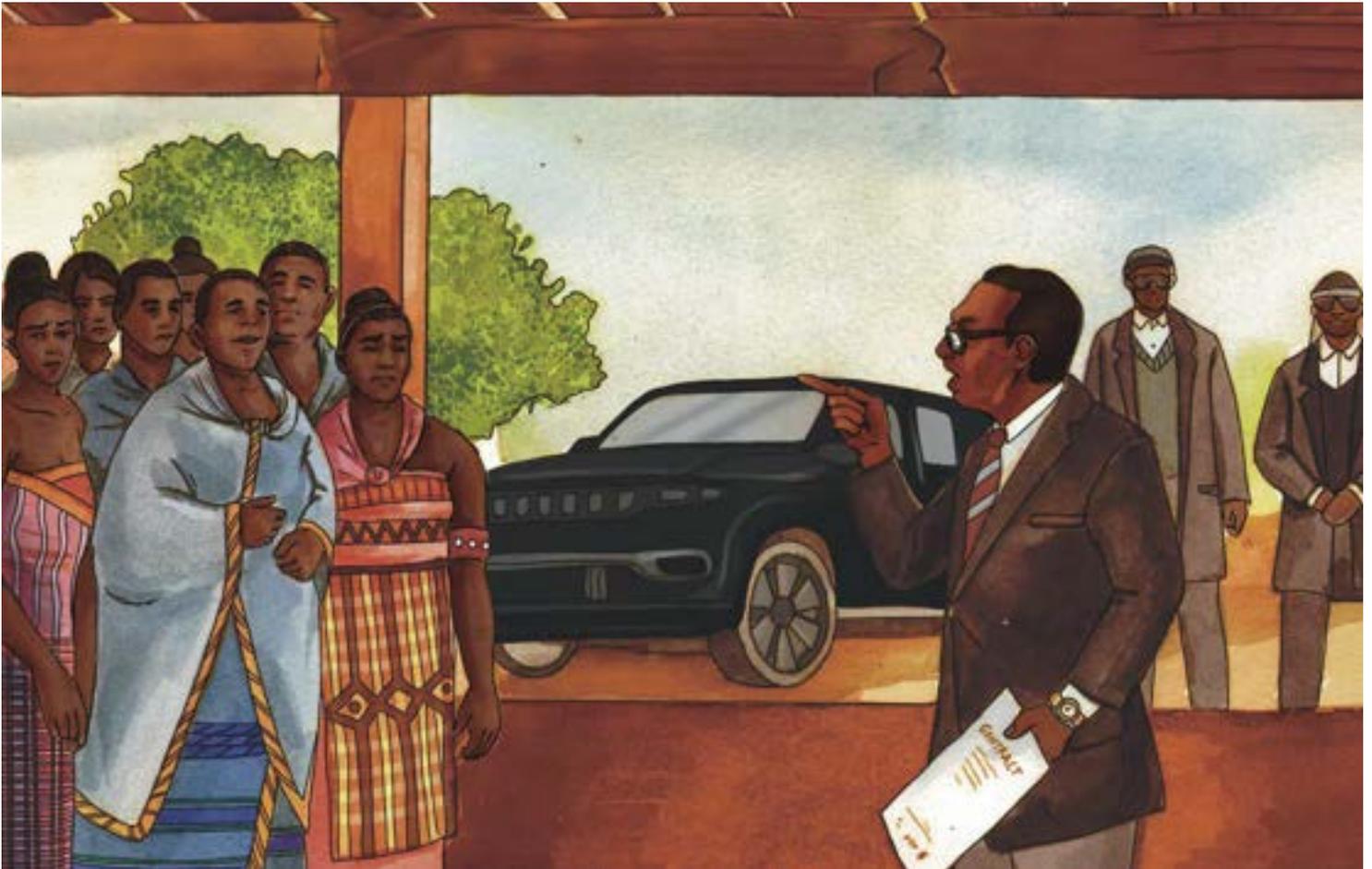
- Tuchi nielu rang/ ka pu che küzawkelu ti “ramtun Zungu mew”, kiñeke mu **re wenche wepumaal ti chillka müten yekefingün pu lof mu, wenuntual kiñe rang küzaw**. Tuchi nielu rang kiñeke rupa reküluwkingün pu gobierno küzawpelu mu, fey matu matu femal ayikingün ni feypingal engün. Tüfa chi zungu mew eluñmakelafi pu lof che ni nütramkawal chem küzaw ni küpalen, pepi kintukelayngün iney am kellualumu, ngülümäl fill kimün küme wechurpual kom nütram tukungeal wirin mew fey inangechi mayaal engün chi küzaw konalu ni mapu mew.
- **Tuchi nielu rang ka pu che gobierno mew küzawkelu, kiñeke mew pürümkechi ayikingün eluñmangeyal konaal lof mu**. Pu lof che zoy ayinelu kimmäal, kintunele kimün fill püle, ayinelu reküluwa küme tripayal chi küzaw, pu che küzawkelu gobierno püle katrütuafuy tüfa chi ingkawun. Fey pu lof llükayafuyngün, pürüm pürüm mayafuyngün petu ni küme ngünezamangenun ni wirin feyengün ni pu wünen püle. Ka fey maynule pu lof che yowaal ti rang küzaw, pu che nielu rang weshakunuaafuyngün, malaltukunuaafuy engün tuchi maynule inayal ti wirin.
- **Pu gobierno ka/ tuchi nielu rang pürümtukuafuyngün pu lof mayaal llowafiel ti rang küzaw petu ni kom longkontukunufiel rume**. Kiñeke mew, ti che nielu rang ka pu gobierno ni küzawpelu kom wepumkelayngün nütram, welu pu lof zikümtukuafuyngün. Ka tuchi nielu rang ka pu gobierno ni küzawpelu küme wülnule nütram pu lof mu kimtukulayayngün chem yeken ti wirin küzaw; chem wewaal tripantu mu; chum ingkayafiel engün ko, neyen, mawizantu, püllü mapu, rewe, küme feleam pu lof che, itrofill mongen llemay; fillem. Wülünmu zungu kiñe kewun mu longkontukunulu pu lof che. Tuchi nielu rang ka pu kelluntukelu gobierno mew zikümtukuafuyngün pu lof che ni wirintukual ni üy petu ni amulnun ti ramtun, petu ni ngünezamangenun ti küzaw, küme felenule ti wirin azentunule pu lof che, afngen ni zoy küme ingkaayafiel itrokom mongen mülelu **wall** mapu püle, wülüwlayafuyngün ti wirintukun mew.
- Pu che nielu rang ka pu küzawpelu gobierno mew kintuafuyngün **lof che kullingefuyngün afngen ni wülngal ni üy**. Wichukunungeafuy pu wünen lof che tuchi ayinulu ti rang küzaw, fey kakelu kelluntukuafuyngün ti rang küzaw mu.
- Pu che nielu rang ka pu che küzawpelu gobierno mew, pepiluwafuyngün kishu wenuntual ti wirikan, afngen ni kiñe püle kunuafiel pu wünen ni piel.
- Küzawkelu rang zungu mew **feyengün ka welunütramtuafuyngün pu lof che engu, afngen ni welulkawal**, kewayaal, küme wechurpunual ti zungu.

Mülenule gobierno püle küme ngünezamuwun, pu rang küzawpelu ka mütrümkingün müten ramtual pañilwe mew, **femngechi küme tripakelay ti CLPI zungu**. Femngechi ramtunmu pepiluwafuyngün pu rang che/ kam gobierno, femngechi mülewiyi ramtun pial, pu lof che zew **wülüwi** pialengün ka fey, fey ta re wepumaal ngünen zungu müten, femnunmu rume pu lof che. Ngüneynunmu rume pu lof che ti CLPI.

**Mülenule gobierno püle küme ngünezamuwun,
pu ragn küzawpelu ka mütrümkingün müten
ramtual pañilwe mew, femngechi küme
tripakelay ti CLPI zungu.**

Pu rang che ngünenkechi niekingün ramtun, llükakantuafiel pu lof che.

NOR AZÜMUWUN KA KÜME KINTUKUNEAL TROYTUN ZUNGU PU CHE NÜWKÜLELU MAPU MEW KA CLPI NGEALU KA FEY

Ka mapu trokin che ñi tuwun:

Nagoya chi nor azümuwun Convenio sobre la Diversidad Biológica (CDB) tüfa ta feypiley iney konafulu chi wirikan mew azümmuwal pu lof che ka feipial chem ñi zuamün zoy logkontukual ñi mongen engün;

Kiñe trokin che Unión Internacional para la conservación de la Naturaleza (UICN) pingelu, kelluntukuy küme amulngeal ti norümmuwun kuifike itrofill mongen mu;

- 2015 ka 2017 xipantü mu, ti wünen küzawkelu Comisión Naciones Unidas mew norümnekelu zungu che püle Colombia mew mülelu, kelluntukuy meli trokin che nüwkülelu mapu mew, wirintukual kishu ñi azümuwun.
- 2018 mew, ti kiñe che küzawkelu Naciones Unidas mu fey feypi ñi shakingeal ti norüm zungu CLPI wepumnelu ti ramtun küme wenuntungelu.

Inafül trokin che ñi tuwun:

- 2016 mew, ti ingkakefilu pu puel che nentuy kiñe wirin chew ñi falilngeken ti norzungu CLPI 33 lof che, pu kolla ka Atacama de las Salinas Grande ka Laguna de Guayatayoc fey zunguñpey fill trokiñ che püle küzawkelu gobierno mew ñi üytungeal ka ekungeal ti norzungu.
- 2006 mew, ti Tribunal Superior Ontario (Canadá) tuwlu, faliltukuy ti norzungu Kitchenuhmaykoosib Inninuwug (KI).
- 2011 mew, ti Troy küzaw wülkelu Naciones Unidas kelluntukuy kiñe trokin küzaw Federación kishungünawal pu lof nüwkülelu mapu mew Paraguay chi mapu mu, tüfa wirintukungey kiñe norzungu CLPI mew, fey inangechi rume faliltueyu ti wünen diciembre chi küyen mew 2028 tripantu; ka
- 2016 mew, ti Corte Constitucional Colombia tuwlu feypi ñi yamnengeal ti Norzungu tripalu CLPI mu ingkayal pu Embera Chami che.
- 2018 mew piam, ti tribunal Federal Brasil tuwlu zungunpengey pu Juruma che afngen küme ramtungeal ka yamngeal ramtun CLPI mew engün.

Fuente: A Whitmore & H Tugendhat (2019) (eds), *Free Prior Informed Consent Protocols as Instruments of Autonomy: Laying Foundations for Rights based Engagement (Infoe, ENIP)* en pp. 19-21. Disponible en: <https://enip.eu/FPIC/FPIC.pdf>

**Pu che nüwkülelu mapu mew kishu zewmalu ñi
CLPI azniefilu kishu ñi kimün norümmuwkey
ta zungu mu, ti CLPI mew ingkawkingün kake
zungu mu.**

WÜNELU MU PEPIKAWAL: PETU NI LLITUNUN TI ZUNGU

02

Pu lof che azentunmayngün ni mapu ka üyтуyngün itrofill mongen ka.

Pepikawle che wünelu mew kümeay, kümeke ramtun tripayay CLPI ngealu. Ti wirikan feypiley chum pepikawal petu ni amulngenun ti CLPI. Rakizuamngele longkontukungele chum ingkawal pu che, kishu wirintukule ni norzungu CLPI mu, azümngele kiñe wirikan fey tukungele chem ni feypilen pu lof che konalu ti CLPI mu ka wirin tukungele chem ni zuamün pu lof che, tüfa ta kelluntuquay ka zoy newenngay pepikawal akufule pu che nielu rang kintual falinke chemkün.

Petu wirintukungenule ti norzungu CLPI tami lof mew welu akuleingün tuchi ta nielu rang ka pu gobierno ñi küzawpelu kintukelu falinke chemküüm, fey inayafuymün tüfa chi azümuwun pürüm pürüm akufule pu rang che lof mew.

Alüntu elaimün rakitun antü trawuwal amulal ti ramtun CLPI afngen tamüm pepikawal ka azümuwal chi zungu mew.

KIÑE RUPA AKULE PU RANG CHE, NGENI NGENI KINTUAYMÜN REKÜL TUCHI NORÜM WIRINTUKUKELU ZUNGU

Fülkonpule kiñe rang che tami lof mew, ngeni ngeni longkontukuaymi chem pilen chi küzaw küpalnelu engün fey ngünezumafimün kelluntukual chi kam kellunual chi tamün mongen ka itrofill mongen mew. Pepiluwaymüm kintual che kimnelu norümünzungu ka ngülümäl fillke nütram. Müleyey trokiñ che kelluntukukelu femeche müten.

LLOWLAAMI CHEM RUME KA WIRINTUKULAYAYMI ÜY

Wechurpule chi küzaw CLPI fey inangechi tukuafuymün üy. Küpalnele wenche wirin kiñe che nielu rang fey elungean üy feypile, wülaaymün nütramkayaymün pu lofwen wünelumu kiñewun femayiñ piaymün. Pu wigka küzawkelu gobierno mew ka tuchi nielu rang kiñeke mew ngüentukingün fey fill püle tukuafuyngün tamün üy maynunmu rume kom eymün wirin CLPI mu rulpatuafingün femnunmu rume.

WIRINTUKUAYMÜN/ PAÑILWE MEW KA TUKUAYMÜN KOM NÜTRAM NENTULE PU WEPUMFE RANG KÜZAW

Yeneymün kiñe wirin tukual chem pienengün pu che wepumnelu rang küzaw, tukuaymün mütrümlu ka, **rüf pepilfilmün femaymün**. Kom echelneymün fill werkütun wirin eluel pu che nielu rang kam pu gobierno. Tüfa ta kelluntukuafuy kiñeke mu:

1. Mülele welulkan pu lof che ka pu rang che engü.
2. Maynunmu chi zungu mew fey kellungewenunmu ka zungu mew.
3. Maynunmu zungu mew fey ti rang che kam gobierno wicharelenmu chi wirin trafñütramlu trürwen engü.
4. ETi rang küzaw teyfükey rewe, pozümkey mapu, weshafemkey che mu ka lof mew.
5. Ti rang küzaw eluñmakelafi pu lof konaal ñi mawizantu, ñi mapu, ko mew ka chew ñi mongeken pu lof che.

Tuchi zungumu rume, ayilmün yeyafiel ti pu che nielu rang chew ñi norümngeken zugu wingka püle, nielmün pañilwe mew ti nütram kam werkütun wirin fey kelluntukuay tamün ingkawaal.

PEPIKAWAYMÜN PU LOF MEW

1. Ngünezuumaymün tuchi nütram wüneyey pu lof mew.

Nütramkawwulmün pu lof mew kiñewafuy tamün chumael akufule kiñe rang küzaw tamün lof mew, fey kimaufymün tunten mu zuammafimün ti CLPI.

Zoy küme nütram amulaaymün ramtuwülmün:

- Chemu am pewütuwkülelu tamün lof?. Tüfa chi pewütun rangiñma niefali nütramtual pu che nielu rang ka pu che küzawkelu gobierno mew kintukelu falinke chemkün llemay. (*Azkintungeay D troytun mu* afdgen ñi küme yeyaal ti küzaw kelluntukual pu lof mew ka ñi küme wepunngel chum küzawal ka antü).
- ¿Ayilimün eluñmayafiel pu rang che konnaal tamün mapu mew? Tüfa chi ramtun mu pu lof che kiñeke mew kiñewkelay ñi rakizuam engün, rangiñ ayiwmakefingün niealu küzaw engün küpalnelu rang llemay, welu ka rangin che newentukingün konnual chi küzaw ñi mapu mu. Küme nütramtuafimün pu lof mew chi zungu afdgen ñi küme allkütuñmawal ka longkontukual tamün rakizuam petu tamün konün CLPI mew.
- Ayilele ti lof tüfa chi küzaw, ¿tuchi zungu konnual trafñütran mu? Wirintukuafuyimün, tuchi lelfün pepi konnual pu rang che, tüfa reke; (ngillatuwe, eltuwe, chew ñi mülen kuifike chemkün minche mapu, chew ñi kintungeken lawen pichilewelu kam epe afküley, menoko, **trayenco**, chew ketranelken che, fill). Konnual ti trafñütram mu müley wigka chemkün nentukelu falinke chemkün minche mapu, mülele tüfa eluñmangelayay tushpu engün.
- ¿Tuchi rang küzaw kelluntukuafuy tamün lof mew müte weshalkanual ka tuchi rang küzaw turpu eluñmangelayafuy wechulngel fey rume weza kunuafuy mapu mew?

2. Yafüluwal pu lofwen, allkütuñmawal chem ta rakizuamkülen kom engün, küme nütramkawun mülele küme wechurpukey fill zungu.

Kiñewkülele lof- kishu ñi pepiluwun, azümuwun kuifike kimün mu zoy newenngeki zungu- kom che allkütukelu zungukelu, ñochi ka küme wechurpuki chum amulngeam mapu küzaw ka falinke chemkün Kiñewkülenule lof, pepilngelayay ti CLPI zoy küzawngelay küme wechurpulayay, mayyaal kam maynual chi küzaw mu, trafñütramkawun zoy küzawngelay.

Newenngel tamün lof fey iney no rume weshalkapulayay tamün mapu mew pu rang che ka pu gobierno ñi pu küzawpelu topalayayngün eymün mew, fey engün wüzamafuyngün che pu lof mew, afdgen ñi kontupal lelfün mu, günenkechi ayikingün yowngel eluñmangelay küzawal. Pu lof kishu yenele engün ñi ngünewun zoy newenngelay engün topangekelay chem zungu mu rume “wüzamnge fey wewaymi” tüfa chi wesha piam konkelay pu lof mew. Küme nütram mülele küme azümuwun mülele llemay iniy no rume rulpangelayay kiñe zungu ayingenule küpalnelu pu rang che trafñütramkayal.

Pepiluwafuyimün wirintukual fill che ñi piam azümuwun afdgen ñi mülenual katrukun amulngel ti CLPI nütramkawün. Kiñeke mew fill rakizuam müleafuy pu lof mew küme yengeal ti rang küzaw, welu ka müleay katrukun. Ngünezuumaymün mülepen chi kuifike nütram ka kimün mülenual katrukun pu lof mew; mülenufule, wirintukuayimün kiñe pepiluwun chum azümngel chi katrukun fey küme wechurpuay fill nütram.

Ka fey **azümngelayay kiñe rulpazungun küme wepunngel chi rang küzaw kom che kümekechi kimmalfuy.** Falin zungu küme kimngel kewan mülenual pu che zoy newentuzungukelu lof mew, ka pu político kam kiñe “pichi troy che” lof mew mülenmu fütra lof mu. Mülenule kuifike pepiluwun ka azümuwun pu lof mew, wirintukungefalfuy chumngelche kom che nentuafuy ñi rakizuam trawün mew ka chem pilen ti CLPI.

KOM CHE NI KÜZAWAL

Kelluntukuay llemay kom che mülelu lof mew wülkunule ñi rakizuam kiñewun femle engün lif nentule ñi nütram llemay nüwle ka kuifike kimün mew chumkefel kuifi ka fey kom tüfa kelluntukuay lof mew zoy küme kimtukuneal chem pilen CLPI. Femngechi reke, kiñeke che kimafuy chew mülen lawen ka mongewe kimmulu kangelu che, ka fey kakelu che kimafuyngün chew ñi penengen kullin kam chalwa kimmulu kake che. Ka fey llemay, pu Genpin kimmafuyngün chew ñi puken ti yum rewe. **Kom che konnule, tamün lof kimmuchi eluñmawafuyngün konnal chi rang küzaw fey weshalkayafuy kiñe trokiñ che lof mu.** Mülefulu kuifike kimün tamün lof mew kiñewal falinzungu mu, küme zungu ka küme rakizuam tripafule zoy azümngaeafuy amulngeal chi küzaw welu kom zunguntukufule engün ti CLPI mew.

Inangechi **trawuafuymün kelluntukuwaal ka pepiluwal karukatu lofwen engu.** Kiñe troy rang küzaw fillke lof mew weshalkakunukey, lof che nüwkülelu mapu mu ka wigka püle. Pu rang küzawpela wüzamafuyngün ta che afngen ñi trafñütramkayafiel kiñelketu trokiñ che. Kom che kimnele zoy küme zungu wechurpualu.

3. Kimtukuneymün chew pun tamün mapu ka feipiaymün tunten zuammen tamün lof.

Tamün lof zungunñpeafuy tuntenmu pun ñi mapu. Ka fey ayiafuyngün azkintual kiñe azentun mapu wirial tunten mapu mu mongelekey ñi lof engün, keyü konnal chew mülen ko falin zungu mongepayüm fill mongen fantepu ka ka antü lof mew: ketrapeyüm mapu, mawizantu, chew ütaken kulliñ tüfa ka falin zungu müleal iyagel; ekungeam mapu chew wenuntungeken feyentun zungu, eltuwe llemay, chew müleken ruka ka fillke chemkün fenzengeyal. Mayle tamün lof konnal kiñe rang küzaw, wünelumu feipiaymün tunten mapu rulpakunuaymün amual chi küzaw ka fey rüf kimtukuneymün tunten mapu tamün lof kishu ngünewal.

4. Longkontukual chum ingkayafiel ñi mapu ka itrofill mongen engün wingka norümün püle.

Nieymün kimtukuneal chew tamün reküluwal mapu zuam mew chem rekül feyentuafiel wingka püle kimneal chew ñi mülen tamün mapu kam troy mapu, kiñeke mew tüfa chi norzungu konkey pu gobierno ñi azümüwun CLPI mew. Kuzawaymün norümpelu zungu wingka püle tüfa mew kimmaymün chemu tamün reküluwal. Küme azkintuaymün chum azümngeken ti norüm zungu ingakayal mawizantu, ko, falinke chemkün mülelu minche mapu mew trafñütram, rang küzaw ka zikümtukufe zungu, kiñeke mew “maynunmu rume” ñi troy mapu mew. **Azkintungey troytun E** tüfa mew pengey trokiñ che kelluntukual chi zungu mu.

Longkontukufali ka fey chum amulken küzaw pu gobierno, chumngechi wenuntungeken ti rang küzaw, ka tunten che zuamngeken, chum eluñmangekey pu gobierno küzawaal pu rang che engu ka tunten zungu elukey pu gobierno amulaal fillke rang küzaw. Longkontukufali tüfa chi amul zungu kelluntukuafuy eluñmangeyal pu gobierno mayaal wenuntungeal ti rang küzaw, inangechi wepumaal ti rang che inay chi norüm zungu gobierno püle fey amulkeyngün müten ñi zungu.

Kom Lof niey chum azünuwael chem zungu mu mayial kishu ñi azümüwun ka kuifike azümüwun. Konle tamün lof mew CLPI pepiluwafuyngün chumkefel kuifi mew, welu kom zungu femechi elkunungeafuy.

Ka fey, kiñeke troy mapu mu nieyngün kishu ñi norüm zungu fey mew norümngeyngün pu trokiñ rang che mülelu pu troy mapu mew. Welu ti rang küzaw amulfile kiñe rang che kañ püle küpalu, mayaafuy kimaal chum amulngeken ti norümzungu pu troy mapu mu. Tiye chi norümzungu kümeafuy weshalkanual pu rang che kañ püle küpalu küme inayaal ñi küzaw engün.

Pu lof che kimkongingün küme amulaal ñi norümzungu ti CLPI mew.

5. Kimtukuneaymün chumngechi pu rang che ka pu gobierno falilnefingu tamün mapu ka falinke chemkün

Kiñeke mew ayiaingün kimaal tunten falin ti mapu waria mew ka lof mew chew ñi mülen tiye chi mapu. Mülefule falinke chemkün tamün mapu mew, feyengün ayiaingün kimaal tunten falin pu troy mapu mew ka kañ püle afngen ñi nentual tiye chi falin chemkün. (Femechi reke, ayifule nentual mawiza, ayiaingün kimaal tunten falin chi mawiza ka mapu). Fey zoy nentual rang engün.

Kümeafuy kimaal ka longkontukualemün tunten falin tamün mapu ka falinke chemkün tamün lof mew, femechi wepumelelafimün pu rang che ka pu gobierno akufule tamün lof mew. Pu lelfün, ka chew ütaken kulliñ, pu mawizantu, pu llozko, rumeñma falyi ekufali llemay pu lof che mu.

Kiñeke mew, fill antü miyawlu ta che lelfün mu kintukelu chem ñi zuamün: mamüll, lawen, fün mawiza, kimkonkelayngün tunten ñi falin tiye chi falinke zungu. *Kimnulu ta che, faliltunulu ñi mapu, pürüm pürüm wülüwkingün rulpayal ñi mapu pichin rang mu.* Kimniefali nienun rang falin kiñeke troy mapu (rewe, eltuwe, fill) welu mamüll zewma iyalaal, zoy ngeni ngeni kimngeafuy tunten falin. *Azkintungeay troy C*, tüfa mew feypiley chum azümngeal tunten ta falin mapu pu lof mew. Ti lof inalü chillka peyngün tunten ta falin mapu, **kiñeke mew ta fentren warangka ngillangey Estado Unidos reke fill tripanu wechukey ti falin.** Zew ta kimkonülmün tunten rag ta falin tamün mapu ka tamün falinke chemkün, pepi nütramkayaymün pu rang che ka pu gobierno engu trafzungual mapu mu.

KISHU AZÜMAYMÜN NORÜMZUNGU KONAAL CLPI MEW

Chem feypilen 1 troy mew, pu che nüwkülelu mapu mu zoy zoy wirintukuneyngün kishu ñi norüzmungu CLPI mew, fey/akufule kiñe rang che kintupelu mapu kam falinke chemkün, feyengün zew kimneyngün chem pilen ñi CLPI mu, femechi zoy küme amulneyngün compafule ti CLPI. Ziküntukungengual kishu nieyal ñi norüzmungu CLPI, welu pepilngele wirintukun mew ti CLPI zoy kümeay fepileay chumngechi ayileimün amulngeal ta ramtun tamün lof mew. Inangechi wirintukuley chum ngümezuamngey ti norüzmungu CLPI zewmalu pu che nüwkülelu mapu mew, nüwküley ka fey kümeke zuamkan mu llemay. Tamün norüzmungu CLPI konafuy:

1. Ti llitun mu wepumngeay chumngelu am pu lof wenuntuwi engün zewmayaal kishu ñi norüzmungu.

Tüfa chi troy konümpangey:

- Ñi kuifi mongen pu che nüwkülelu ma pu mew;
- Chum nüwkülen ñi mapu, ñi az mapu inangenmu kuifi mongen, feyentun ka chum mongeken tüfa chi nag mapu mew.
- Ñi wallontu mapu, faliluwun, feyentun ka chum felen wenu mapu ñi kimün mew;
- Chum azümmuwken mapu ka falinke chemkün engu;
- Kiñe kuifi azümuwun pepiluwam ka kiñewaal (falilngeam mülele kiñewun zungu tamün mongen mew, mülele);
- Pelomtule tamün lof chum feleal ka antü kümelkalele fill niele llemay;
- Wepumngele chum mongelnen kuifike kimün ka chum nüwkülen mapu mu ka itrofill mongen mew;
- Wirintukungele kom chew pun mapu kam troy mapu mülele chillka winga zewmalu escritura pingelu; ka
- Ka mülele zungu kelluntukual amulngeam tamün CLPI.

2. Tuchi rang küzaw llowngengual

Pepi tukuaymün kiñelketu zungu ayinufilu eymün, femechi maylayiñ piaymün. Kimtukuneaymün, eluñmalaafimün konpayaal ti rang che ka rang küzaw angkümkelu ko, tuchi ta teyfükelu menoko, trayenco, kom mapu chew ñi müleken ko.

- Zoy kümeay wepungele chumngelu am eluñmangengual konpayaal tüfa chi küzaw, küme nütramkangeay chumngelu am eluñmangengual ti chi küzaw, weshalkayafuy pu che ñi mongen mew, ngeweyelafuy chew ñi pütokoam, chew küzawam, ka chew wenuntungeam taiñ feyentun zungu.
- Tukulmün kiñeke zungu konkenun ti norüzmungu mu, tüfa ta feipiafuy ayilenunmu ti ramtun, welu zew kiñewimün ti rang küzaw mew, ka fey kiñewnule tamün mayün zew wirintukungey. (Tüfa chi nütram puy norzungu mu wigka püle, tüfa chi zungu küme rüf inangeyaal, zikümngengual, pu che nüwkülelu mapu mew).
- Ka kümekechi feipiaymün kañ püle kunuwle ti rang küzaw kullingelmün ngünezuaamfimün fey mew kalele ti zungu ka nieymün trafñütramkayaal kümelkaleyaal ti norüzmungu.

3. Küme ramtun müleal ngüneyafimün

Tamün norüm zungu wünelu mew gnünezuaamngey afngen ta kimaal kom kümelkalele ti amul CLPI, fey mew:

- Kom trokiñ che rüf kimney ñi mapu ka troy mapu chem falinke chemkün nien wirintukulenule rume escritura mu;
- Ti fütra troy mapu wingka püle ñi pu küzawpelu nieyngün ta kimafiel, ekuafiel ka ingkayafiel tiye chi norüzmungu mülele pu fütra troy mapu mew wingka püle ka kañ püle fütra troy mapu.
- Ti futra troy mapu wingka püle ka ñi pu küzawpelu nieyngün kimneyaal tamün kishu ngünewun kuifike kimün mu, kimneyal ka fey kom norüzmungu mülele wimgka püle ingkayafiel pu che nüwkülelu mapu mew.
- Ti fütra troy mapu wingka püle ka kom ñi pu küzawpelu nieyngün faliltuafiel mapuche kimün chumngechi falilkefingün wingka kimün reke amulele ti CLPI.

4. Kúme amulngeam chum amulngeken tamün kimün mew

Ti norümzungu feipiley chumngechi nütramkawken ta che amulenmu ti CLPI.

5. Kúme yenunmu ti CLPI ka, femechi wesha amuay ti kiñewun zungu

Tamün norünzungu rakitungeafuy chumngelu kúme amununmu zungu fey inangechi ka wesha amuay ti CLPI, ko konay:

- Kewatun mülele, kaiñetun, zikümtukun;
- Nüngele che, inantungele, tralkatufe che mülele mulemnu ti ramtun, ka ti pu karúke che wingka püle küpalu;
- Ngillangele che elungenmu yewün ngüenkechi ta pu wünen lof ngealu, afngen ñi rulpayafiel pu lof che müten;
- Wüzamafiel che pu lof mew kam kangelu lof engu ka fey;
- Kúpa kimelngenuam pu che weshalkalen ti rang küzaw;
- Ngüenkechi wirin üy tukukingün maynunmu rume pu che fey eymün kimnelmün tüfa chi zungu wepumafimün feyengün lif piwke miyawülayngün; ka
- Femlan pial eymün tamün zungu (maynual ayinulmün).

6. Mülele rakintun antü tunten mu nütramkangeam CLPI petu ñi kiñewnun ti Estado

Pu gobierno llitukeyngün kiñe amul CLPI inangechi amulngelu ti trafñütramkawün yenekelu pu rang che ka tati Estado, tamün lof rüf feipikunuaafuy wenuntungeal ti norümzungu CLPI inangele tüfa chi inatuzungun:

- Ti gobierno petu ñi maynun amulngeal ti rang küzaw;
- Petu llitunun ti ngünezamangen ti rang küzaw;
- Petu ñi tukunun wirin üy trafñütram mew pu rang che ka ti Estado;
- Petu ñi konün ti azümuwun ka ti amulün rang küzaw;
- Petu ñi ngünezamangenun kúmepey kam kümenun amulngeam chi küzaw;
- Petu ñi konun kiñe troy rang küzaw kam kiñe we amul rang küzaw, ka amün lof ayifule wenuntungeam.

7. Rakitun antü ka troytun nütramkawun CLPI mu

Tamün norümzungu CLPI pürümtukuafuy tukungeal chum tamün azkunüwken kuifi kimün mew, fey ñochike chi tripalefuy trawun fey mew zoy kúme azümafuymün ka longkontukuafuymün chi rang küzaw, fey ayifilmün eluñmangeafuy konpayal lof mu. Tamün norümzungu CLPI pepiltukungeafuy fill troytun chum ziküntukungeal zewmayaal ti norümzungu kom konaal amulngele ti CLPI.

8. Pepiluwun trawuwal amulele ti CLPI

Tamün Norümzungu zuamafuy kúme pepiluwun femechi amulngeafuy llemay:

- **Chew trawuam: kom trawun tripayafuy tamün mapu mew.** Zoy azümfali trawuam chew küzawngenun pual lof che fey ti trafñütram zoy kúme azümngeay azentuwle kom pu che llemay. Pepilngele, trawuafuymün lelfün mew femechi kom che nentupaafuy ñi rakizuam ka azentuwafuy.
- **Chem kewun mu: kishu tamün kewun mew tripayay ta trawun, rulpazungungetuay tuchi kimzungunulu tamün kewun (kintungelayay rulpazungufe tamün lofngéal).** Tamün lof niey ñi longkontukual ka nentual ñi nütram kom nütramkawun mew CLPI zungu mu. Pürümtukungeay tripayal ti trawun tamün kewun mew fey rulpazungungetuay pu rang che ka pu gobierno ñi pu küzawpelo.
- **Iney am pepi konay trawun mew:** Ayile mangelaal kake che tamün lof femafuy ka, mangelngeafuy pu periodista, ingakelu ta che, tuchi ta rüf kimlu norümzungupel, femechi kelluntukuafuyngün kimael tuchi rang che engu nütramngeam, ka femechi kimngeafuy tunten che gobierno püle kompayafuy.
- **Chem ka tunten rang mu wenuntungealu ti amulün CLPI:** Kiñe amulün CLPI fentren trawun zuamngey triparpual, zuamngey rulpazungungetual ka wirintukungeal chillka mew kom fey zuami rang. Fill püle, pürümtukungekey pu rang che tukual rang wenuntungeal kom zungu; tüfa ka wirintukungeafuy norümzungu mew. Tamün lof kiñewafuymün zikümtukual konaal norümzungu mu kelluntual pu rang che rulpayal rang wenuntungeam ti zungu, welu tüfa chi rang welulkanual amulngele ti CLPI.

- **Mütrümuwun ka pepiluwun trawun mew:** iney engün amulalu ti zungu, ka iney engün ñizolngealu trawun mew.
- **Wirintukun ka chillka:** tüfa chi zungu müleafuy ka che tuchi piwkentukunengelu tamün lof, ka fey zullingeafuy kiñe lof che.
- Falin nütram feypile tamün lof ka tukungeay.

9. Chem zuamimün kimneyal kom zungu ka chum ayineymün llowal chi nütram.

Tamün norüzmungu zuamafuy re nütramngeam ka wirintukungeam, küme rulpazungungeam tamün kewun mew. Inangechi zoy müley nütram chem tamün zuamün.

10. Ti kiñewun amulün mayaal kam maynual ka chum peliluwal kom lof che nentual ñi kimün.

Tamün norüzmungu CLPI kellü konaay chum tamün lof kiñewafuy eluñmangeyaal kam eluñmangenual, ka fey kom che konaal yempüramuwal komngentu.

Mayün kam maynun pu che nüwkülelu mapu mew wünelu mew mülefali petu ñi konün ti rang küzaw, pepilnegelu ti rang küzaw: petu ñi wülüwnun ti Gobierno, petu ngünezamngenu ti rang küzaw ka petu ñi wirintukunun ñi üy pu rang che ti Estado.

Tamün norüzmungu:

- Pürümtukuafuy kiñewalengün kuifike kimün mew;
- Pürümtukuafuy kishuemün kiñewaal, akunual kake ñizol;
- Pürümtukual kom nütramkawun CLPI kom che ñi konaal, nentual ñi kimün ka rakizuam, pu zomo, pu weche ke che, pu wenxu, pu fücha ke che ka pu che chillkatulu, kom feyengün kiñewael nütram mew.
- Müleay trokiñ che ngünezamnelu kom che ñi nütramkonaal ti zungu mew.

11. Chum amuleal pu rang che kam ti gobierno weshakunule pu che mu nüwkülelu mapu mew.

Kümeafuy küme norümngel ti CLPI feypilele chum amulngeam ti nütram weshakonle pu lof che mu. Femechi reke, ti rang küzaw wezakunule mawizantu mu kam kiñe trayenko mew tüfa ta fill che nüwkülelu mapu mew niewelafuyngün mongeleyal. Ka fey llemay, kiñe represa fentren che wezalkangefuy feyengün kam inafül witrunko mülelu kam. Ñi norüzmungu feipiafuy:

- Zunguñpewaymün azümuwal trokiñ che mu;
- Eluñmangenual pu rang che wüzamal trokiñ che, “wüzamnge fey wewaymi”;
- Elkunuaaymün chum kelluntukuwal ka kiñewal trokiñ che mu;
- Elkunuaamün chumngечи amulaal mülele wüzamün che pu lof mu kam ka trokiñ mongen; ka
- Chem mülele rume kelluntukual traf lofwen engün.

Tüfa chi wirin amulngeam norüzmungu CLPI re wepulmaal müten. Tamün lof tukuafuy chem tamün ayinen ka zuamngen, tamün falin zungu, ka chem küpa inanen.

CHEM AM TA “LLITUN RAMTUN”? ¿RÜF NEMÜLNGEY NORZUNGU MU KA TROY MAPU MEW?

Ngelay ti “llitun ramtun”. Kiñeke rang che ka pu gobierno feypikingün “llitun ramtun” re nütramkayal feyengün chum yeneal ka amulafiel ti trafnütram CLPI engu. Tüfa chi nemül ngelay ka troy mapu mew.

Wechulngeam ka kiñewam chum amulngeam ti CLPI fey ta kiñe pici trekan amulngeam ti CLPI. Tüfa wichu zunguno. Tamün lof pepi feipiafuy norüzmungu mu ngenun ti “llitun ramtun” ka fey ti norüzmungu CLPI zewmaal tamün lof mu feipileay cumngечи kiñewimün pepiluwal ti amulün nütram.

KIMTUKUNEAL MÜLEN KELLUNTUKUN

Akufule kiñe rang che kam gobierno ñi pu küzawpelu kintuyawlu mapu, pürüm pürüm kintufali kellu ngünezumngeyaal fill wirin ingkapel. Amulngele ti CLPI tüfa ta nieafuy fenxen kimün norümkelu ka küme yeneal chi küzaw kiñeke mu müte kimfalay, ka fey kiñe püle müten küme amulngekey tuchi ta zoy nielu rang püle; pu rang che ka pu Gobierno zoy kimnekeyngün fill zungu, femechi trañmakefingün pu lof. Elunengeaymün kellu norümaal ka wirintukual kom zungu ka fey longkontukual ti rang küzaw fey kom che konkülelu ti rang küzaw mew llemay.

Tamün lof kellu piafuy ta pu abogado, asistentes jurídicos kam tuchi ingkakelu fill zungu femngechi ka kelluntuafuyngün:

- Chillkatun ka kimeltun kimaal chumgechi tamün ingkawal wingka püle chumngeken fütra troy mapu mew ka kañ püle llemay ka fey;
- Kellunentual chum azümuwal norümzungun mew küzawtungelu.
- Kelluntukungeam norümzungun mu amulngele nütram pu rang che engu; ka
- Rük newenngem ka falilngem ñi zungu trafnütrankawun mew.

Fey zoy falilngem, küpa wülüwülmün, pu abogado, ka kelluntuku norümpel zungu ka pu ingkachepele wüne ngünezumafuyngün ti chillka, afdgen ñi küme wechulngem rük ingkangem pu lof, fey zoy küme nor amuleay fill nütram, ka pu lof zoy yamniway faliluway komngetu engün. Kom zungu wirintukungele kiñe chillka mew zoy pepilngem, tüfa may wepumngem tribunal mew falilngem llemay.

Tamün lof kellu piafuyngün tuchi ta kimlu amulaal:

- Pepi azkintual ka longkontukual rang küzaw chillka, konkülele azümuwun rang, ti chillkatun ngünezumangen itrofill mongen ka chemu kelluntual kam kellunual ti rang küzaw;
- Longkotukual chumngelu ñi nienual rang, weshalkayaal itrofill mongen, ka küme felenual che ti rang küzaw mew;
- Feipial chemu am weshalkafule ka chem nentufule pu che ti rang küzaw mew;

- Longkontokual tunten ta falin mapu tamün troy mapu mew, tunten ta lloawaalu ti rang che kiñe tripanütü mew, ka kintukuneal trafñütram mülele lof ka pu rang che engu.
- Trafñütram mülele kimün **ka** kelluntuku llemay.

Pu abogado ka tuchi rüf kimlu rume faliyngu, fey kiñeke mew küzawngey pengeyaal ta rang pu lof niekelayngün chumngechi kulliyaal. **Pepi kullinule tamün lof kiñe abogado ka kiñe rüf kimlu, müleyey trokiñ che (ONG)ka trokiñ che kañ püle mülele feyengün kelluntukukeyngün tamün norümael tamün zungu ka kullinual.**

KIMAAL CHUMNGECHI AMULNGEKEN TI RANG KÜZAW KA CHEW ZOY WAICHÜFNGEKEN TA CHE

Kimülmün akual rang küzaw tamün lof mew, niemün ngünezamafiel iney am ta kelluntukualu ti rang küzaw. Inarumeafimün tuchi rang küzaw ngeal, tuchi rang ruka ngeal ka, ka tuchi rang che konküley tiye chi küzaw mew llemay. Pu füttrake rang küzaw fentren trokiñ che konkülekeyngün fey reyulekey ñi zuamtunen rang engün, mülekey pu gobierno, pu rang che, ka pu ashelkelu rang, pu gobierno ñi küzawpelu, tüfa engün amulnekeyngün Estado ñi zuamtun fey keyü kelluntukukeyngün gobierno püle. Pu füttrake rang küzaw ka nieyngün troytun küzaw kañ püle, afngen ñi zoy lloawael rang fill püle. Müleafuy meli kam kechu troytun rang küzaw. Fey zoy küzawngey pengeyaal ti wepumnelu kiñe rang küzaw. Ti rang küzaw fentren trokiñ rang che konküleafuy fey küzawtufali ñi nor amuleal fentren norümfe fill püle küpalu nüwküley engün. Ka fey kimniefali chew am nüwküley ti rang küzaw, kiñeke mew fill püle elungekeyngün rang, konkülefuy füttrake rang ruka, ka mülekey trokiñ che kelluntukukelu rang mu. Kimniefali chew püle küpalen ti rang, chew mülen ñi wünen ruka, ka chew püle mülen ñi pu troytun rang küzaw, ka chumngechi norümngeken engün ñi troy mapu mew. Kimaal chumngechi amulngeken ti rang küzaw ka chew zoy waichüfngeken ta che, afngen ta zuamngele.

Tuchi ta inatuzungulu ka kim **wepumkelu** ti rang küzaw müleafuy:

- Tamün gobierno, kam kiñe gobierno ñi küzawpelu fey ñi üy mew zunguñpewafuy (feyengün llokeyngün rang femaal engün);

Ka tamün **lof kellu piafuy Gobierno mew ka ti rang che feyengu kulliafuyngu tuchi ta rüf kimlu azümelngeyal ñi zungu.** Welu: kelluntukule ti gobierno kam ti rang che nieymün kuñiwtkual, kiñeke mew feyengün poz amulkingün zungu afngen ñi kishu kelluntukuwael müten. Kiñeke mew ti abogado küme kelluntukulayafuy eymün püle, **re amuafuy ñi kelluntuku pu rang che mew müten.** Küpa inafilmün tüfa chi rüpu, kintukuneaymün ta kishu kintual abogado ka kimlu tüfa chi zungu; eymün piaymün chemu am kelluntukungeal; ti abogado küme kimneal wüchürnual ñi kelluntuku pu rang che ka gobierno püle amunual ñi newen; ka fey kom rang wünelu mew kullingeal pu abogado ka rüf kimlu, afnual ti rang petu ñi küme kellungenun pu lof che.

- Ti gobierno ka mapungelu;
- Kiñe trokiñ rang ruka ka mapu küpalu;
- Kiñe troytun rang küzaw;
- Kiñe wünen gobierno püle küpalu, ministerio troytun;
- Kiñe rang ruka kam ashelkelu rang kañ püle tuwlu (Banco Mundial, Banco Asiático de Desarrollo, Banco Africano de Desarrollo kam Corporación Financiera Internacional); ka/kam;
- **Kañ püle küpalu rang che ka tüfa chi mapu mew tuwlu engün..**

Zew kimülmün iney am amulalu ti rang küzaw, pepi inarumeafiel iney am ramtualu tamün mayial ka fepipial chew am nüwaal küme amulngeam ti CLPI. Kom kinnelmün chew püle küpalen rang kimaymün llemay chew ta pürümtukual zuamülmün chem rume. Inazuamngele ti rang küzaw pengengeney tuchi mu küpay ti rang, kam müleay kiñe che ayilenulu ñi wezapingenual ka weza üytunguenual ayileay kuñiwtuwaal, weshakunual pu che mu nüwkülelu mapu mew. Pepi kimfalnulu ti rang küzaw, kellu piaymün ta ONG mu inafülmanelumu kam pu amulzunguwe mew (keyü wirinzungu mu ka mapungelu ka wirinzungun mu inafülmanelumu eymün) nielu rang zungu petu ñi konpanun tamün mapu mew.

AMULÜN TRAFNÜTRAM

03

Pu wüen ka lof che pürümtukuneyngün wepumelngyal kom zungu.

Tamün lof petu wirintukunulu kishu norümaal CLPI, welu zew akulewiyi pu rang che ka gobierno ñi küzawpelu kintuyawlu falinke chemkün, pepiluwafuymün tüfa chi wirin azkülelu tüfa mew pürüm akufule ti rang che ka / kam pu gobierno ñi küzawpelu tamün mapu mew. Feypiafuymün ta alünmu tripayal ti wüen trawun CLPI, femechi azümuwafuymün ka pepiluwafuymün zewmanental ti trawun.

TRAFNÜTRAMLE CHE ZEW WÜLÜWI FEYPINUAL

Eymün pu che nüwkülelu mapu mew, pepi trafñütramkafuymün ti che miyawülu rang küzaw. Wülüwküley pingelay ti rang küzaw mu, nütrankangenmu pu rang che ka pu gobierno ñi pu küzawpelu, zew wechurpuy ti zungu feypifalay. Femle pu lof che fey re kimngeal chum küpalen ti rang küzaw ka trafñütramkayal küpa wülüwun kam wülüwnual chi. Alüntu trafñütramkawle pu che, fey wechurpule ti nütram feypiaymün ayileymün kam ayilelaymün chi küzaw.

Ti küme nütramkawun CLPI mew kuñiwtuwal pu che nüwkülelu mapu mew **ka llükannual akule malotun zungu**. Fill rang küzaw, pu trokiñ rang küzaw ingkawkingün pu karüke che mew afngen ñi “tüngnagal ka azkunuafiel ta che engün”. Femechi amulngele ti zungu fey ta re llükankantual, ka famnagaal pu che, maynulengün llohaal ti rang küzaw nürüftukungeal kam weshafemngeal ta che. Küme wechulngeam ti nütram ka wülüwael ta che, **mülefalay pu karüke che trawun mu ka pu mapuche ñi mapu mew, mülele trafñütram ka chew ñi kiñewal pu che**. Chew ta mülele llükankawun, mülele lukatuwun amulngele ti CLPI, fey ta küme amunun ti kishu Ngünewun, Kimkonün fill zungu mew.

Ti lof ka pu rang che ka/ kam pu gobierno ñi pu küzawpelu kintuyawkelu mapu ka falinke chemkün amulaal ti rang küzaw llitual ti amulün CLPI, fey tamün lof ayiafuy ingakawal, tüfa chi zungu mew:

1. Zulliyamün che tuchi ta kelluntukual nütram mu ka trafñükamkayal CLPI mew;
2. Feipikunuaufimün pu rang che ka pu gobierno ñi küzawpelu chum amulaal tamün azüm CLPI, fey wüla trawulafimün amulaam ti zungu;
3. Wirintukual ti amulün zungu (fey mülenagay chumngechi amulngen kom nütram);

4. Kimkonküleal fill zungu;
5. Küme trafñütramkayaal kom zungu tripalele ti rang küzaw mew, afngen ñi mülenual welulkan;
6. Trafñütrankayal chem am wewual eyimün wülüwülmün ti rang küzaw mew küpalnelu pu rang che ka ti gobierno.
7. Kiñewaymün wülüwaaal kam wülüwnual chi zungu mu.

Kom tüfa chi troy zungu zoy küme wepumngeay fewla.

Eymün pu che nüwkülelu mapu mew, pepi trafñütramkafuymün ti che miyawülu rang küzaw. Wülüwküley pingelay ti rang küzaw mu. Alüntu trafñütramkawle pu che, fey wechurpule ti nütram ayilafiñ chi küzaw pial llemay ka.

ZULLIAFIMÜN PU CHE TUCHI TA WÜNENKÜLEYAL LOF MEW AMULAAL NÜTRAM KA TRAFNÜTRAM CLPI ZUNGU MEW, PEPIKAWAYMÜN AMULNGEAM TI TROYTUN

Tamün lof nieafuy kuifike wünen pu fuchake che yamniefalkelu feyengün fütrake wewpitufe zunguñpeyal ñi lof engün, kom feyengün konafuyngün “CLPI trokiñ mu” tüfa ta fill che kelluntukuafuy, fuchake che, zomo, wecheke che ka kiñelketu che lof mew mülelu, feyengün kimniele engün chem pial ka ingkayal ñi mapu ka felen, fey küme kelluntuay ti CLPI mu. Pepi kelluntukuafuy ka kiñeke che tuchi ta pepiluwle:

- Newenkechi ingakayal chem ñi zuamün ka chum zoy küme feleal ñi lof mu, newentu zungual rangi trafñütram mew ka akule pu kariuke che/llükankantual pu rang che llemay ka fey;
- Küme wepumngeam nütram ka küme allkütuum (allkütungenuam re pin müten, ka fey chem ta feypingenun);
- Ngünezuumwle lof chem rakizuum, chem ayilen ka chem kutrankawun nienengün fey zoy lif amuay chi nütram;
- Longkontukual fillke wirin norümkelu zungu;
- Küme pelelgeam zungu kimfalnule;
- Nentungeam pichike troy wirin ka nengüm az kimngeyal chem nütram ta tripan trawun mew;

- Kimelnengeyal kom pu lof che chum amulen ta trafñütram ka zoy zoy kintual fill zungu;
- Kimngeyal kom kiñewküleal lof ka trokiñ che küpa trafñütramlu; ka
- Azümuwal chum mülenual kewatun, lukatuwun pu lof mew.

Kintual tuchi wünenküleyal ti nütram mew, kimtukuneaymün:

- ¿Chem am kimniealu ka chumngeal ti ñizolküleal zungu mew?
- Chumaalu ka chem zungu inaalu ti che konkülelu trafñütramkayal?
- Chem zungu pepi kishu inayafuy ti troytun rang che?¿ chem zuamngey mayial inayal kom kiñewal ti lof mew?
- Tunten antü ka chumngechi wepummay zungu ti lof, feipingeyal ka ñi kullial ti lof?

**kom feyengün konafuyngün “CLPI trokiñ mu”
tüfa ta fill che kelluntukuafuy, fuchake che,
zomo, wecheke che ka kiñelketu che lof mew
mülelu, feyengün kimniele engün chem pial ka
ingkayal ñi mapu ka felen, fey küme kelluntuay
ti CLPI mu.**

KIÑEWAL CHUM AMULNGEAM TI NÜTRAM

TAMÜN LOF ZEW NIELE KIÑE NORÜM ZUNGU FPIC WIRINTUKULU EYMÜN PETU ÑI LLITUNUN ZUNGU

Eluñmawaymün wülaal tüfa chi wirin pu rang che ka gobierno ñi pu kellu femechi feyengün inayngün chem pin eymün pu lof cher relu, kiñeke mew ti ramtun pu troy mapu wingka püle falilay tamün mapu ka troy mapu chumlen tamün norrungu CLPI reker Fey mew llemay pu rang che ka ti gobierno falilkelay pu che ñi norürungur Kom rungu mew, feyengün ayilayafuyngün arümafiel tamün norrun ka, fey mew, pürümngaeafuyngün trafñütramkayal ka kiñe rupa amulele ti nütramr Zikümtukungeafuyngün amulal kam wülüwaal kiñeke troy rungu mew, welu rüf feyentungele tamün norürungun CLPIr

NIENULMÜN KIÑE NORÜMZUNGU FPIC ZEW AZÜMAZÜMKANTUNGELU

Pepikawaymün chumngechi ayilefuymün amulngeam tüfa chi zungu [Wepumnengey 2 troy](#) mew roy ruammülmün kimaalr

TI RANG CHE KA/ KAM TI GOBIERNO WÜLÜWNULE INAYAL TI NORÜMZUNGU FPIC

Ti rang che ka/ kam ti gobierno wülüwnule inayal ti norüzmungu CLPI, ayinule zullial ti amulün kam kishu ngünewle engün yeyaal ti CLPI, müley chew tamün ingkawal fey pu rang che ka / kam ti gobierno inayafuyngu chem pilen ti CLPI kiñewlu ti norüzmungu ka mapu mew küpalu. Fey eymün pepi:

- **Inarumeafimün norüzmungu CLPI mülelu pu troy mapu wingka püle ka chem feypilen pu che nüwkülelu mapu mew engu ka fey pürümtukungeam feyentungeal ti norüzmungu.** Kimelngoyal pu rang che ka gobierno ñi pu küzawpelu kimkonal engün chem feypilen ti norüzmungu CLPI pu troy mapu mu wingka püle ka zikümngaal küme norümangeyaal chem ñi zuamngen ti CLPI mu.

- **Ti rang küzawngaal, inazuamngoyal chem zuamngen ti CLPI fütrake rang ruka küzaw ka pürümngaal küme amulngeam llemay.** Fillke trokiñ che azkintukelu chem zuamngeken ti CLPI mu. Maynule ti rang che inayal ti norzungu mülelu kiñe troymapu CLPI mu, fey zalluntukungeafuy chew ñi yenengeken chi zungu. (Fey ta reke, chi rang küzaw amulngele ti yiwiñ palma, fey pürümtukuafuy mi ti rang che ñi inayal chem feypilen ti trokiñ küzaw yiwiñ palma, ka zalluntukuafuy mi tiye chi trokiñ küzaw mew inanule chi zungu ti rang che).
- **Ti gobierno ñi fütrake küzaw, inarumeafimün chumechi inakingün ti amulün CLPI iney am elukelumu fentren rang ka pürümktungeay engün femechi küme zungu inayal ka fey.** Ti fütrake rang küzaw wechulkelu ti gobierno wenuntungekey fütrake rang ruka ka mapungelu, kom feyengün kishutu nieyngün ñi CLPI. Femechi reke, ti rang küzaw wenuntungele kiñe fütra rang ruka mu fey ti gobierno wesha kunule ti norüzmungu CLPI tuchi wülnelu rang, zalluntukungefuy ti fütra rang ruka mew.
- Ti küzaw nienule rang kañ püle küpalu fey mülenule tuchi trokiñ che rume azkintunielumu, **ka trokiñ che kintuaymün füyümafimün afngen tamün amulngeam tamün norüzmungu CLPI.** Kelluntukuafuy ka fey kelluntukulmün pu wirintukun amulzunguwe mu mülelu pu troy mapu mew wigka püle ka wekun troy mapu ka fey pu che kelluntukual engün zikümtukual pu trokiñ ruka tuchi ta inarumefilu eymün.

Ekungenule ti amulün küzaw, fentren zungu amulngeafuy fey ta llownuafiel ti wepumngenun ti norüzmungu. [Wepumnengey 4 troy](#) mu kimngoyal chumngechi zalluntukungeam küme amuleam ti zungu).

WIRINTUKUNGEAL TI AMULÜN ZUNGU FEWLA

Zoy kümeay nengüm az mew tukungeal kom trawun ka nütramkawun, azentual ka wirintukual llemay welu rüf pepilngele ka azentuwle che ka fey. Kelluntukuay ka wechulngele ti wirintukun dominio publico mu, fey ininurume üytuntukulayafi fey kom che ñi zunguntukun ti CLPI mew. Mangelngele pu ramtufe che ka kelluntukuafuyngün wepumaal ti amulün zungu. Yafüluwaymün tüfa chi zungu mu, welu kintukuneaymün kiñeke rang che ka gobierno ñi pu küzawpelo azkintule tüfa chi wirintukun kam nengüm az llituafuyngün weshake zungu kewatun, lukatuwun, reyewun.

Rupale tüfa chi zungu, wirintukungeay femechi müley rüf zalluntukun reyengele ta che, kewangele kam lukatungele, tüfa ta zoy kuñiwtual pu lof che.

Kimngeal chumngechi kiñiwtual ta wirintukun kam negüm az küzawafuymün ingkafe che ka abogado engu: müley chum pürüm pürüm wewwual ti pañilwe, ka müley chew ñi echelngyal nengüm az ka azentun.

Wecheke che nengüm aztunefingün nütram ti rang che engu

KÜME KIMNEYAL KOM ZUNGU

Kintukuneaymün ka longkontukuaymün kom zungu wesha wechurpule ti rang küzaw. Müte feyentulafimün chem pin pu rang che ka gobierno ñi pu küzawpelu. Tuchi ta wepümmelu ti rang küzaw küme azkunukey ti rang küzaw afngen ñi wülüwaal ti lof müten. Kañ püle küpalu ti nütram zoy kimmenegeay ka longkontukungeay kümepen kam kümepenun chi küzaw ka chem am lloawaalu pu lof che.

Küme amulngele ti rang küzaw kelluntukuafuy fill küzaw mew (fütrake rüpu, yeyal ko ruka mew, yeyal pelom ruka mew, küme lloवाल mütrüm, kimeltuwe, lawentuwe ruka), müleal küzaw pu lof mew, kullingeal pu lof che llemay xipantu mew, ka fill zungu trafñü-trakayafuymün lloawalemün.

Ka fey llemay, rupale:

- Ti kürüf, ti püllü ti ko pozümngele, ka pu kulliñ ka pu anüm kuñiwtofali;
- Ñamumafuyngün ñi mawizantu, troy ko, lelfün chew ütaken kulliñ, ka chew ñi rupaken kintukawal iyagel ka küme feleam;
- Pürümtukungeafuymün elaal tamün mapu;
- Kuñiwunngay fütrake rüpu rupakingün fanen amukawe pozümkingün chew rupaken pichi ke che;
- Pelomtual che ka ti ko yengeafuy ti rang küzaw mew, welu mishangelafuymün chemnu rum
- Ngelayafuy chew ñi küzawam, ti rang trokiñ re pichike küzawal lof che müten zuamafuy, ka alüntu küzawlafuy ta che, kullingelayafuy rume küyen me
- Pu che küzawkelu ti rang küzaw mew kiñeke mew yekingün kewatun, pülku, weza pütrem ka triltrangtukefingün pu zomo ka pu pichike che lof mew, ka weñekingün chemkün, ka mapufeyngeyal ka kutranelaal ti lof, fill wezake zungu.

Kiñewal ka kimküleal mayün kam maynun ti CLPI, zuamnengey küme kimmenegeyal ti rang küzaw ka kimmenegeyal chemu chi kelluntukualu chem am llowalu ta lof che. Müley fentren nütram fill püle küpalu kimneyal tamün lof fey ta reke:

1. Küme ngünezuumngeyal chemu chi kelluntukual itrofill mongen mew.
2. Kom wirintukun mülelu ti rang küzaw mew (*Pengenngay 34 troy mew*);
3. Kangelu rang küzaw zew wechurpulu ka ngülam eluelumu kake lof zew ta nielu femechi rang küzaw (nentukelu chemkün minche mapu mew, katrükan mawizantu, fütrake ruka zewngkelu wingka iyagel, kake che, lelfün chew nentungeken pelom, fill);

4. Ti kuifike küzaw zew wechurpulu ka ngülam kake lof zew nielu ti rang küzaw welu ti rang che feyngay müten ti troy mapu mew kam kañ püle troy mapungeafuy ka fey.
5. Kom fütrake rang ruka küzawkelu tüfa chi zungu mew, tuchi fentren rang nielu, trokiñ che küzawkelu fütrake rang ruka mew furitu rang küzaw mulelu engün.

Tamün lof zuamafuy witrakonpual kangelu lof mew kimmaal chumngen ti mongen mülelu tiye chi rang küzaw. Ka fey kimmiefali niepen chi zalluntukun ti rang che ñi küzaw mu, ka chumngeken ti zalluntuku.

GNÜNEZUAMGEN KÜMEPEN KAM KÜMEPENUN CHI ITROFILL MONGENGAL KA CHE MU LLEMAY KA FEY

Ti ngezuamngen itrofill mongen ka che mu chi zungu (EIAS) pelomtungekey chumngечи feleal itrofill mongen ka pu che wenuntungele ti rang küzaw. Fentren kake troy mapu nieyngün norüm wirin akufule pu rang che ka ingakayaal ñi felen. Ti ngünezuumngen pu kimlu wenuntukefingün ka 1) ngünezuumkeyngün chum feleal ti rang küzaw ka 2) feypikingün ka wesha amulele ti rang küzaw, küme pepilngeam itrokom zungu (küme neyen müleal, ko ka püllü), kütrannual llemay küme feleam kom pu lof che.

Kiñeke mew ti EIAS wechurpukelay petu ñi llitunun ti trafñütram. Tamün lof elungeafuy ti wirin pürüm pürüm fey ka antü elkunuaafuyngün ti trafñütram ka antüngeal kam maynual wirintukual ñi üy engün petu ñi ngünezuumngen ka longkontukungen ti chillka.

Küzawaymün kiñe abogado engu, ka kimlu tüfa chi zungu mu, fey kimaymün chem ñi zuamngen tami troy mapu mew wenuntual kiñe ngünezuumngen itrofill mongengeal. Fey zuamaymün tüfa:

- Tamün lof feypiay tuchi ta kellü amulay ti EIAS;
- Ti trokiñ che EIAS kellü tukuay tuchi ta kimlu chum amulgeken küzaw pu che nüwkülelu mapu mew e
- Küme amulngeam ti küzaw pepilngeay ka tukungeay azümüwun rang küzaw mew; ka
- Ti EIAS amulngeay kiñe azümkantun engu ka ngünezuumngey chum amulngeal küme wechurpual kom zungu, wesha amunual.

CHEM CHILLKA ZUAMNENGEN KÜME KIMNGEAL KOM ZUNGU:

Tamün lof zuamafuy elungeal gobierno püle ka /kam ti rang che tüfa chi wirin chillka:

- 1. Ti rang che ñi azümuwun:** Ti gobierno zikümtukukefi ti rang che elual ti azümuwun petu ñi llitunun ti rang küzaw. Ti azümuwun wepumkey chumngechi ti rang amulalu ñi küzaw mapu mew, azümkuutuam tunten antü kuzawngem ka. Ti azümuwun ka wepumkey tunten rang llohaal ti rang che kiñe tripantu mew ka rumel amulechi tripantu llemay.
- 2. Küme tripayam chi küzaw:** ti norümuwun zungu mülelu pu troy mapu mew zikümtukukefingün pu rang che amulaal kiñe zungu kimngeal küme amual kam wesha anual chi küzaw, ka kimngeal fentren rang llowal chi.
- 3. Eluñmangeam, ka trürüwal ti rang che ka ti gobierno:** kom fey pu rang che kintukeyngün eluñmangeyal wentuntual kiñe küzaw. Kiñeke mew, ti rang che niey ñi trafñütramkayal gobierno engu petu ñi llitunun ti küzaw. Tüfa chi eluñman ka trürüm pürümtukukefi ti rang che wenuntual kam wenuntunual küzaw lof ñi mapu mew. Zew mülele kiñe trafñütram wirintukulu ti rang che ka ti Estado, pepi amulngelayafuy chem nütram nu rume ti rang che ka ti lof engu.
› **Pu lof müte feyentukelafingün pu rang che ñi zungun, feyengün kiñewkülekingün gobierno engu fey pürümtukuaymün elungealemün ti chillka wirin.** Maynule ti rang che, tamün lof kintuay zungu pu gobierno trokiñ che mu.
- 4. Kiñe ngünezuumün itrofill mongen mew ka pu che mu zew wenuntungelu:** ti wirintukun ngünezuumngen itrofill mongen amulngeki wünen troy mew, petu ñi amulngenun ti EIAS. Kiñe wirin femechi reke zoy küme wepumngeay ka kimngeay ti rang küzaw, ka ngülamngeam chumngechi zoy küme amungeam itrokom zungu.
- 5. Kimngeam, chumngechi küzawun ti rang che ka rang küzaw mu:** küme kimngele chum amulün ñi küzaw ti rang che kañ püle ka azkintuniengele femechi zoy küme Amuay tamün ngünezuumuwun. Tüfa chi zungu mu kimngeay chumngechi amulken ñi küzaw amulechi tripantu mew ti rang che, kellü kimngeay ekungeken chi che ni küme feleal ka küme kuñiwtual itrofill mongen mew.

Longkontukual chem feipilen ti chillka, zuamaymün:

- Tüfa chi chillka rulpazungungeay tamün kewun mew/ti che kiñe püle müten mülenual, küme ta rulpazungutual, wepümngeal kom tuchi zuamnelu wirin mu ka zungun llemay (femechi reke, nengüm az mu, kam amulzunguwe llemay ka, femechi tunten rupa rume allkütuafingün);
- Tunten antün zuamnen ngünezuumal ti chillka nieaymün;
- Echelaaymün kiñe ñom chillka. Pepi elchelnulmün nentulelafimün azentun kiñe pañilwe mu fey inangechi ka rulpatuafimün impresora mew ngünezuumangeal;
- Pepi ramtungeay pu che wepumnelu ti rang küzaw ti chillka mu.
- Pu che kelluntukulelu pu kimlu ka norümnekelu zungu kom trawun mu mülealuengün, fey pepi ramtuaymün wepumnelngeymün fill zungu femechi zoy kimaymün chem am wenuntungeal tamün lof mew.

Ti gobierno kam ti che nielu rang küpa wülnule ti chillka kam troytun chillka, kellu feipiaymün tamün abogado, ti che kimlu norün zungu llemay ka fey, fey ramtuaymün mülen chi tamün troy mapu mew kiñe zungu **Ley de Libertad de Información** pingelu (FOIA) tüfa mu pepiluwki che zoy kimneal chum amulken zungu ti gobierno fey ta “fürenengeam FPIA”. Wepumngele tüfa chi wirin fürenengeam FOIA, ziküntukungeay ti gobierno elual ti chillka.

KÜME NÜTRAMKANGEAL TI RANG KÜZAW ZOY KÜME WECHURPUAL MÜLENUAL WESHALKAN KA WELULKAN

Zew ta llowfilmün ka longkontukufilmün kom zungu ti rang küzaw mew, ka ti pu rang che ka kelluntukukelu norümzungu mu, fey kümekey küzawal pu abogado engu, tuchi kimlu engün ka pu ingkakelu che llemay fey ta:

- Wirintukuaymün chemu am pepi wechulngelaafuy ti rang küzaw;
- Wirintukuaymün ti rang küzaw mu kiñeke troy zoy küme wechurpual, welulkanual chemunu rume; ka
- Wirintukuaymün chem am zuamnun tamün lof fey zoy küme amuay ti küzaw. (Ügümlaafimün pu rang che ka ti gobierno kakunual zungu, eymün kishu azkunuaymün tamün zungu).

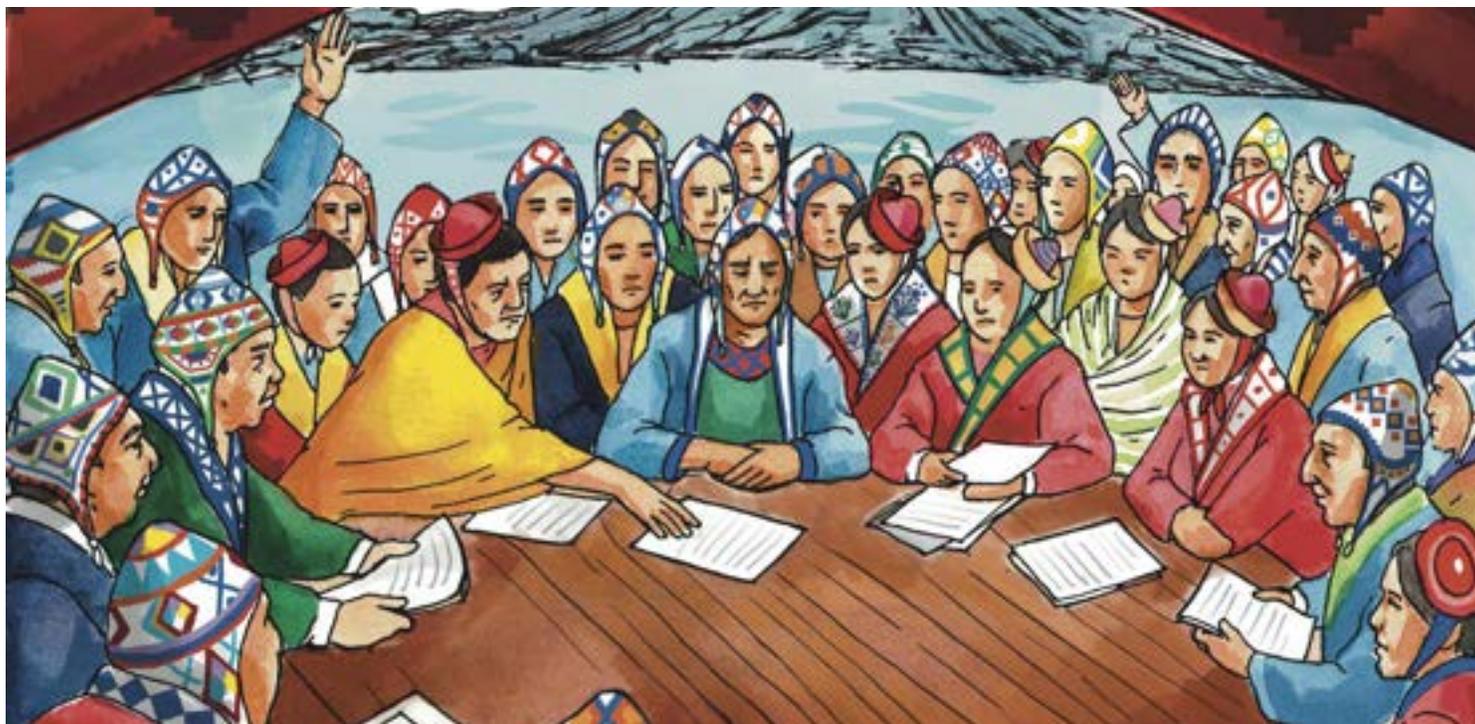
Wünelumu wepumelafimün ti wirintukun pu rang che ka pu gobierno ñi pu küzawpelu fey pepikawküleayngün nütramkayal chumngechi zoy küme wenuntungeal kom küzaw.

Amulele ti trawun pu che engu wepumnelu ti rang küzaw, nütramkayaymün chum azümuwal wesha amulele ti küzaw, ramtuaymün ka pürümtukuafimün pu che wepumnelu ti rang küzaw

küme wülal kom zungu. Trafnütramkayaymün chumngechi zoy küme azkunual zungu weshalkanual küzaw mew.

Ti itrofill mongen ka che ngünezumün zew wepumi azkunun zungu, fey zuamülmün kellu ramtuaymün ti EIAS mu, fey pürümtukuaymün wirintukuleal chumaal wesha amulele ti küzaw, fey mu llemay ka kuñiw tuneaymün tamün lof fill zungu akufule tamün mapu mew. Nütramküleaymün ruf kimmelmün wesha amulenual ti rang küzaw, weza mülewenual itrofill mongen, menoko, trayenko, püllü mapu, ngillatuwe, eltuwe, kuifike kimün ka kuifike zungu fey fente kunuaymün. Ka fey pepi trafñütramneaymün küme amulele ti nütram; femechi reke, wenuntungele kiñe ruka chew ñi küzawam ka küme feleam ti lof.

Ti lof ayile trafñütramkayal tüfa ta eluñmangeay konaal ti rang küzaw feipinual ta che. Ti trafñütram ñochike chi amulngealu, fey wechurpule zungu gnünezumngey küme ayiwkülele trür trokiñ che fey ta küme nütramkawun.

Ti lof ngünezumney ti rang küzaw eluelumu ti rang che fey nütramtuleyngün wülüwaal kam wülüwnual ti CLPI mu.

TRAFNÜTRAMKAYAL CHEMU AM KELLUNTUKUAL TI GOBIERNO KAM TI RANG CHE WÜLÜWÜLMÜN

Eluñmafilmün pu rang che konaal tamün mapu mew kaley ta zungu, tushpu elungelayaymün rang ka chemnu rume tamün mapu mu, welu, küme trafñütramkale ti gobierno ka ti rang che engu eluñmayafeymün mu küzawal ka nentual falinke chemkün tamün mapu mew, küme wepumaymün chem ta zuamün, ka küme feipiaymün chem ta zuamün tamün lof fey, zuamülmün wenuntungeal kiñe lawentuwe ruka, ka pürümtukuaymün müleal lawentuchefe, kawitu tranaleal kutran, fill chemkün zuamngeken mongeal ta che ka tunten ta amulngeal ti küzaw. Fill zungu mu, ti Estado niey ñi elual kimeltuwun ka lawentuchefe; tamün lof niey ñi nütramkayal kom tiye chi zungumu, ti gobierno ñi pu küzawpelu ka pu rang che engu.

Longkontukual tunten ta falin kom zungu llowal eymün, kimtukuneymün:

- Longkontukuneymün tunten ta llowal kiñe tripantu mu;
- Kiñe lawentuwe ruka, ka kom che küzawkelu tüfa mew (lawentuchefe, kawitu tranaleal kutran, fill chemkün zuamngeken).
- Ngünezuaamafimün tunten ta falin zungu waria mew ka tamün lof mew, ka inafüll tamün troy mapu, femechi kimaymün tunten ta falin mapu chew ñi fenfengeken; ka
- Pepilkantuaymün tunten ta alin **wepümnghey C troy** mew femechi kimaymün tunten ta falin mapu ka chem ta ñamumaymün, eluñmale ti rang che kam ti gobierno ti mapu zuamfilmün.

Chem am zuamaal:

Kullial ti ashetu ka wüzamaal ti rang, tüfa reke:

- Puwle ti küyen kullial ti tripantu mew, wechule ti rang ka pichin kullial, azümkingungeal tunten ta falin ti ketran, Femechi reke, kiñe dólar amulenmu tripantu nangmeki zoy rangiñ; fey fente kunual ti rang ngoymalayaymün tunten mu ta trafñütramkaymün wesha amulele ti zungu azkintuaymün tunten mu wülkunuyimün, femechi falilngeaymün ka ekungeaymün);
- Kiñe troytun rang llowkelu ti rang ruka; ka
- Fentren rang llowkelu ti rang ruka, ka kagelu kullitun ruka.

¡KUÑIWTUKUWAYMÜN!

Trafñütramkalmün kullial kiñe rupa tripantu mew, kuñiwtukuaymün ti rang niey ta kelluntukual tamün lof mew ka niey ñi müleal eymün tamün zungu ka küzawngeal kom kimneaymün tüfa chi zungu.

Wenuntungele kiñe ruka kam chem ñi kelluntukualu kom che mu (zew ta kimniengelu chemu ñi küzawngeam ti rang), tüfa reke:

- kiñe lawentuwe ruka ka kom che küzawkelu fey mew (lawentuchefe, kelluntukufe, lawen, kawitu, fill.);
- Kimeltuwe ka kom che küzawkelu tüfa mew (kimeltuchefe, wiripeyüm, chillka, wiriam, fill.);
- Pelomtual ruka welu feyti (minche mapu mu nentungenual) nentungekelu kürüf mu ka ko ñi newen mew, pelomngeal kom ruka waria mew mülelu ka ruka lof mew mülelu;
- Ko, rüangan mew tripalu ka/ feyti amulngekelu minche mapu mu pual pu ruka mu;
- Wenuntungeam fütrake antena pañilwengeam: ka
- Ka küme elngeyam ti trawuwe lof ruka, ka wengetual kam küme elngeam rüpu ka kuy kuy.

› Ka zuamülmün we ruka, kimtukuneaymün: iney am wenuntualu ti ruka, tunten mu zewmayayngün, chem chemkün zuami, chew püle wenuntungealu, ka chumngechi amulngeam fill antü, ka iney am kulliafilu pu küzawpelu. Kimtukuneaymün llemay trafñütram mu, ti rang che zewmanule ñi küzaw rakitun antü mu chumngechi kullial.

Küzaw ka kimeltun mew, fill:

- Rakitual tunten che küzawal kom antü ka rangi antü, ka kiñe trokiñ che ruf kimlu (wüenküleal kam pu ruka mu küzawal) pu lof chengeal:
- Ti küzaw elungeal pu che mülelu pu lof mew, keyü zomo ka weche ke che;
- Kiñe trokiñ che küzawalu ti rang küzaw mew pu lof chengeal (kañ püle küpale che kiñeke mew müte kümelay);
- Kimelngeay ti küzaw pu lof che afngen ñi feyengün küzawal ñi lof mu ti rang küzaw mew, keyü wüenküleal ka zoy kimmelu ti küzaw.
- Elungeal rang ka pu weche ke che chillkatual rangi troy kimeltun mew kam amual universidad mu, femechi zuamle tamün lof; ka

- Küzawam pu lof che tuchi zewmakelu (iyagel pu küzawfengeal kam ti che ngüneynealu chum amulen ti rang küzaw, küme amuleal llemay.

Kiñekunuaafimün: kiñeke mew, pu rang che ngüentukeyngün, fentren küzaw müleay pikeyngün, welu amulelu ti zungu müte wülkelayngün küzaw pu lof chengeal, kiñeke mew fentren che elukefingün küzaw welu küme kullikelayngün. Pu lof nütramle pu rang che engu wülam küzaw wünelumu kimeltungeay engün: küme kullingeal itrokon küzaw tripale, ka kimnealengün fill zungu kelluntukual mülele chi küzaw ti lof mu, welu ka kimneayngün chumngeal kullinule rakitun antün mu. Ka fey pürümtukuaymün küme amulngeal kom zungu, ekungeal pu küzawpelu, nieyal engün troytun antü ñi küzawal, küme zungungeal llemay, ka fey weza pingele kam pepi küzawnule ti che, mütrümfalngey tuchi wüenkülelu ti rang küzaw mew.

KIÑEWAL

Zew ta kom kimnele zungu tamün lof, longkontukule kom zungu fey ka konkülele ti ramtun zungu mu ka trafñütramle ti rang che engu, zew pepikawküley nütramkayal ti rang küzaw mu pu lof chewen fey pepi feypiayngün ayilen kam ayilenun wülüwaal amulngeam ti küzaw kom kimnengele.

Kiñewaymün chum femken kuifike kimün mu. Tamün lof wenuntuafuy kishu ñi zungu nüwkülele kuifi kimün mu. Kom zungu mu, nieymün kishu ngünewun, tüfa mu feypiaymün chum ayilen itrokom zungu. Kishu wülüwün mu, kimnenmu kom zungu eymün tamün kimtukuneal: fey mew nüwküleaymün kuifi kimün mu, fey kom che niey ñi nentual ñi rakizuam ka kiñewaal. Zew ta fey핑gey, kom che kiñewun mayle küme wepumngele zungu, itrokom che kimniele femechi zoy wenuntuway ka kelluntukuwaymün feypitual wülüwaal kam wülüwnual.

Wirintukuaymün mayülmün kam maynulmün. Zew kiñewülmün zungu mu, wirintukuafimün, azentunmafimün ka nengüm az mu ka tukuafimün, femechi pepilngele tamün kimün mew.

Ti wirin feipileay tamün wülüwün kam wülüwnun ka feipial tamün ruf mayün llowaal ti küzaw. Fey zew ayifilmün ti rang küzaw, keyü konay (troytun mew) chumngealu am wülüwimün ka chem nütramtuymün pu rang che engu ka ti gobierno. Tüfa mew ta nüwaaymün trafñütramkayaal. Ka fey kelluntukuay kutrankawküelmün küme amunule zungu.

Tüfa chi wirin elungeafuy ti rang che, ka ti gobierno ka kom pu wepumfe zungu ka tuchi wülkelu rang amulngeam ti rang küzaw. Kelluntukuay llemay kom tamün pu karukatu lof ka wepumngeal amulzungeuwe mew mülelu pu troy mapu mew ka wekün mülelu, ka tuchi ta zuamle tüfa chi wirin.

Mayle tamün lof llowaal ti rang küzaw, fey pewütuwküleaymün kom wirintukungeal ti nütram küme norümngeal ti rang che, ka pu wepumfe rang küzaw ka/kam ti gobierno engün. **Wepumngeam 4 troy** mew tüfa ta chumngechi yeyal kiñe nütram trafñütramngeam.

KÜME ZUNGUNO PÜRÜNTUKUNGELE TAMÜN LOF WÜLÜWAAL

Ti ramtun ka wülüwün “kishu ngünewun”, pu che nüwkülelu mapu mew pürümtufalay amulele ti trafñütram ka ramtukawun. Tüfa mu konküley reyetuwun, malotuwun, ngünentun. Pürümtukungele tamün lof wülüwaal (wirintuaymün tüfa chi zungu) afngen ñi kimtukunengeal chem zungu mu rupan eymün. Ka femle pu rang che fey ka welu zewmatuafuymün ti wirin llemay.

ZEWMALEMÜN TRAFNÜTRAMKAN MAYLAN FEIPITUAFUYMÜN KA

Küme kimnielmün kom zungu fey trafñütramkayafuymün ti rang küzaw mu, fey mülele welulkan ka kümeke zungu tamün lof mu rüf küme ngünezuumngeyal, fey ka feypituafuymün wülüwlayiñ tüfa chi zungu mu.

LLOWLAFUYMÜN KIÑEKE TROY KÜZAW WELU KANGELU MU MAYAFUYMÜN

Chem rang küzawngele, tamün lof llowafuy kiñeke troy küzaw welu ka kiñeke mew kiñe püle elkunungeafuy. Fey ta reke, llowafuy kiñe ruka chew ñi küzawngeken fill iyagel, welu kiñe püle elkunungeafuy ti küzaw rüngangekelu mapu kintungeal falinke chemkün.

Ti lof maylay wülüwaal kishu, kimtukun kom zungu

TI CLPI TUNTEN PUN TI NORZUNGU PU TROY MAPU MU

Mülefuy kiñeke troy mapu zew kuñiwrukukelu ñi pu che nüwkülelu mapu mu ti CLPI mew ka amulkeyngün ramtun pu che nüwkülelu mapu mew fill püle, welu chem troy mapu rume küme kuñiwrukulay ñi pu che ti CLPI mu chem pilen ti Declaración de las Naciones Unidas kelluntukual ka noramuleal pu che mu nüwkülelu mapu mew.

Mülelu kam norümzungu tamün troy mapu mu ka zikümtukungelmün wülüwaal, kimtukunen kom zungu tamün nüwkülen mapu mu zuamngele llitual kiñe rang küzaw zungu, küpa maynulmün amulngelayay tushpu ti rang küzaw tamün mapu mew. Kañ püle troy mapu mu, wüne ta zuamngekey rantukan müten, chem zungu rume müleafuy tamün lof mu. Kiñeke troy mapu zuamngekey ti Kishu Wülüwün, kimkülen kom zungu pu che nüwkülelu mapu mu amulngeam fütrake rang küzaw, konkülelu mapu küzaw, mawizantu küzaw, pelomtun küzaw, welu konkelay rang küzaw rüangan mapungelu (minería) (ka troy mapu mew, ti gobierno genngelay minche mapu mew). **Maynulmün ti zungu mu, kintuaymün kellu norümkelu zungu reküluwal ka kinmeyal chum kunuwal ti maynunmu.**

Ti kishu mayün, kimkülen kom zungu eymün tamün rüf zungu: kom konle pu lof che nentu rakizuamle trawun mu fey kiñewaymün tamün kuifike kimün mew. Kom kinnelmün zungu ti kiñewun zoy newengeay tamün troy mapu mew.

INANGECHI KIÑEWUN CHEM PILEN CLPI: CHUM AMULNGEAM

04

Ti lof wüñoltukey wirin tribunal mew wesha amulelu ti CLPI.

Zew wülüwle kam wülüwnule tamün lof, müley fillke zungu ayilelmün inayaal. Maynule tamün lof, rekülüwpelaymün pu abogado mu, ka trokiñ che mu kellu ingka chekelu yamnengeyal tamün zungu maynunmu llemay. Wülüwünmu pu lof che, pürümtukuaymün wirintukungeal kiñe trafwirin mew fey ngünezuannegey küme amuleal, wenuntual ni zungu engün küme amulenule nütramkayal.

Tüfa chi zungu wepumngeay küpale chi troy mew.

KIÑEKE ZUNGU WESHALKUNUAFUY PU LOF CHE MU. FEY MEW REKÜLUWAYMÜN TUCHI NORÜMKELU ZUNGU MU

Kintuaymün chew ta reküluwam fey mu longkontukuaymün chem zungu mu mülewey norküleyal, azkünüwal, che mew, rang mew ka az Zungu mew. Femechi reke, küpa wülüwnulmün ti zungu mu fey ka maynulmün amulngeam ti rag küzaw tüfa mew kuñiwtuway pu lof che, tüfa mew nüngeafuy malaltukungeal pu che ka fill pipiyengeafuy engün.

WÜLÜWNULMÜN: KINTUKUAYMÜN LLOWNGEAM TAMÜN WÜLÜWNUN

Wülüwnule tamün lof, kintuaymün trokin küzaw norümkelu zungu pu troy mapu mew. Kiñe abogado kelluntukuafuy tamün lof mew, kimelngeafuyamün chumechi azkünüwal maylayiñ tüfa chi zungu pilmün.

Nienule rüpu tamün lof wülüwnual- tüfa chi zungu mu, mülele kiñe rang küzaw rüngangekelu mapu kintual falinke chemkün ti gobierno gnekawkey minche mapu mew ka fey nüwkelay ti Declaración mew ka nüwkelay CLPI norzungu mu-, pepi amulngeafuy müten tamün wülüwnun. Welu tamün lof küzawneafuy inayal fillke zungu.

1. AZÜMUWUN KÜME AMULNGEAM ZUNGU

Tamün lof ayiafuy zalluntukual tribunales mew afngen ñi: yafülüwal kam rüf kimtukuneal chumechi kishungünawal tamün lof; rüf kimneyal küpa wülüwnun chumngenua; kiñe püle elkunuafele, llownual chi küzaw eluñmale ti gobierno amulngeam müten ti rang küzaw (mülele eluñman ka wülüwnun).Ka fey fill feipingefuyamün, tamün mongeal chi rang küzaw mew wesha amual, kom tüfa nornütram feipingefuyamün.

2. KUÑIWTUKUWAL KÜME AMULNGEAM KOM ZUNGU

Kintuaymün kiñe abogado küzawkenulu gobierno engu kam (ONG) kelluntukual norümneal zungu llemay, chemu ñi nüwküleyal pu rang che wechurpual chi rang küzaw. Tüfa mew rupa ngünezuamfilmün, zalluntukuafuyamün kam maylayiñ pial.

3. CHUMNGECHI ZALLUNTUKUAL MÜLENUNMU NORÜM ZUNGU KA CHUM PÜRÜMTUKUAL

Kiñeke mew pepilngeafuy chum felen kom püle ti zungu chumechi amulken küzaw pu fütrake rang che kam chum amulken ñi zungu pu fütrake rang ruka. Kintuaymün norüm zungufe tüfa mu:

- Pepilngeam chum inangeyal ñi küzaw pu fütrake rang ruka ti rang küzaw mew.
- Tüfa chi pepiluwun kompañitukungeal kutrankawun mu kam zalluntukun mew.
- Chemu am kuñiwtukuwam mülele zalluntukun amulngenua ti rang küzaw/ kuñiwtukual pu lof che mülele wesha zungu.

Zoy müleafuy chemu ñi kütrankawal welu ka müley chew ñi zalluntukuwal.

4. CHUMNGECHI INGKAWAL KA/ KAM RANGI KONAAL CHI ZUNGU MU

Kiñe zungu ingkawal kam política nütram kelluntukuafuy longkontukual maynunmu tamün wülüwaal, ka pürümngele, zikümtukungele, kewan mülele kam ngünenmu rupafule tamün lof amulngeam ti norüm CLPI zungu. Kom kiñewülmün ingkawal pürümtukuafuyamün ti tang che mu ka / kam gobierno mu amulnuam kam küme elkunual ti rang küzaw ka küme nütramkangeam kutrankawun mülefule chi küzaw mew. Ñochi rangiñ konle che ti zungu mu kelluntukuafuy küme zuam nütramkangeyal ti gobierno kam rang che ingkangeam tamün zungu.

Pepilfilmün ti azümuwun nochi rangi konaal nütram mu, femechi zoy pengengeay chum amulngeam ti rang küzaw. (*Pengem 2 troy 27 troytun* mu femechi nieaymün wirintukun iney am müleal tüfachi azümuwun rang zungu mu). Ka fey tamün lof fülkonafuy chew ki kuñiwtkungeken ta che ka küzaw fechechi wesha zungu mu rupafulmün kelluntukungeaymün. Tüfa ta rüf küme amulngeam: pefilmün wesha amulele ti rang che ka welulkale ti ingkawun zungu mu, kom tüfa yeyafuy ti ingkawun we azümuwun zewmayal. Mülenule ti ingkawun, kom rang küzaw fente kunuafuy.

Tamün lof zuamafuy küzawal pu periodista engu kañ püle tuwlu ka waj ONG kelluntukukelu ka kimnielu chem rakizuam nien pu lof che. Pu amulzunguwe kañ püle tuwlu, feyengün zoy kimelalu engün wekun chem zungu rupalen eymün. Kiñeke mew pu amulzunguwe pu troy mapu mu mülelu kuñiwtkulekingün. Küzawaymün kimlu chi che engu, fey zoy küme pepiluwaymün ka küme wechurpuay tamün zungu. Wepumaymün zungu redes sociales mew, femechi zoy newenngelay tamün yengerpunual chemu nu rume, fillaztunual ti rang che ñi küzaw, kom che azkintule chumeken ti rang ruka che zoy newenngelay tamün ingkawun, ka fey küme amulngeay ñi zungu ka /kam pengengey chem küzaw yeneken tuchi nielu rang.

PÜRÜNTUKUAYMÜM KIÑE TRAFNÜTRAM KÜME AMULNGEAM TRIBUNAL MEW

Tuchi ngenkawkelu zungu mu kishutu trafñütrantukeyingün, welu wenche zungukeyingün müten pu che nüwkülelu mapu mu. Pürümtukuaymün chem nütram tripale wirintukungeay trafñütram mew fey kintuaymün kiñe abogado kellu wirintukual ka ngünezual chi wirintukun.

5. REL ZUNGU, KEWANUN

Küzawaymün kimlu chi che engu, fey zoy küme pepiluwaymün ka küme wechurpuay tamün zungu. Wepumaymün zungu redes sociales mew, femechi zoy newenngelay tamün yengerpunual chemu nu rume, fillaztunual ti rang che ñi küzaw, kom che azkintule chumeken ti rang ruka che zoy newenngelay tamün ingkawun, ka fey küme amulngeay ñi zungu ka /kam pengengey chem küzaw yeneken tuchi nielu rang. Ka fey, tüfa chi nengümuwun kiñeke mew amulfalay tamün troy mapu mu, femülmün malaltukungeafuy ka zalluntungeafuymün wesha antü ka zungu mu rupayafuymün, pu karü ke che ñi azümuwun.

ZEW MAYÜLMÜN: KUÑIWTUKUWAYMÜN

TRÜR TROKIÑ KÜME WENUNTUAL ZUNGU

Pu che nüwkülelu mapu mew wülüwkingün kishu, petu ñi kom kimnien zungu engün welu newenngelay ti nütram. Tiye chi “wenche nütram” amulngelu newenngelay ti trafñütram fey chem zungu rume wenuntungele küme amulayay. Tamün lof küme trafñütramfule amulaal ti rang küzaw, welu küme wirintukungenule ka ingkangenule ti trafñütram pu troy mapu mew ka wekun troy mapu püle, zoy küzawtungey küme yengeal kom zungu.

Wülüwle tamün lof, küme wirintukuafimün ti trafñütram femechi kuñiwtfalngeay ka zoy falilngeay, kom wirintukulmün tamün üy llemay ka.

Pu rang che ka pu gobierno ñi pu küzawpelu, küpa trafñütramlafuyngün, tiye chi zungu eluñmangekey tribunal mew, re wenche nütram mew pepi wenuntungeay chi zungu feipituafulngün. Pürümtukuaymün wirintukual kiñe trafñütram ka inayafimün chi zungu.

Kintuaymün chew am reküluwal norümelngeam tamün zungu, pu abogado, tuchi rüf kimlu tüfa chi zungu ka ingkakelu, zunguñpengeyal kom tamün zungu pu rang che ka / kam pu gobierno ñi pu küzawpelu engu. Ti trafñütram wirintungekey pu abogado ñi zungu mu küzawngay longkontukungeal. Tamün lof pürümtukuay küme wirintukungeal chi trafñütram küzawtunual ñi longkontukual pu lof che (tuchi ta inayalu chi trafñütram) pu gobierno ñi pu küzawpelu (feyengün pürüntuafimün wechurpual ti trafñütram). Kiñe trafñütram küzawngunule longkontukungeal ka newenngelayay amulngeam. Tamün lof ka pürüntukuafuy rulpazungungetual ti trafñütram kishu ñi kewun mu.

Alütüwi küme amulngeam ti nütram. Kelluntukuaymün tamün trokiñ che mu norümmelu zungu trafñütramngeal. Welu, müley kiñeke zungu kuñiwtukual:

- **Feipiaymün tunten faliluwun nieyaal ti trafñütram,** troytungeafuy kechu tripantu mu ka falilngeatual. Kom püle müley trafñütram rumñema amulngeken 50 kam 100 tripantu, femechi pepi nütramfalay rumel mülenagkey kiñe trafñütram müten. Kiñeke mew ti pu rang che ayikeingün fentrentu amulaal ti zungu, welu eymün pepi ingkawafuymün müte amulnual chi zungu, wünelu ngünezamaymün chum amulen ti küzaw fey inangechi ka trafñütramtuafuymün zoy küme amulngeam zungu tamün lof mapu mu.
- **Kuñiwtuaymün nütramkayal petu ñi wechurpulen ti rang küzaw.** Tamün lof zuamay küme wepumngeal ti trafñütram:
  - **Kishu ngünewtual ka azümuwal tamün lof wechurpule** ti rang küzaw.

- **Chemu newentuay ti rang che kam ti gobierno, wechurpule ti rang küzaw, elkunual küme lif ko, küme mapu, küme feleal itrofill mongen amuleal ti mongen** (chumechi longkontukungeken ka amulngeken kom kümeke zungu). Ti trafñütram pürüntukuafi ti rang trokiñ che lifkunual, küme elkunual ti mapu, chumngechi ñi felefel petu ñi akunun ti rang küzaw chi troy mapu mu.
- Kom pu lof che longkontukuneaymün **nentual ti trafñütram kakunungele, ti rang che kam ti gobierno weshakumule, küme inanule engu ti trafñütram ka we nütram mületule** eymün kimtukunefalfuymün wülwülmün kiñewalemün zungu mu.
  - Ayilelmün tukual kiñeke troy zungu ti trafñütram mew ka we nütram mülele, tüfa ta wepumnele küme amunun ti rang küzaw kam welulkale engün tamün lof mapu mu.

Ti lof küzawney ti rang che engu wirintukual kiñe falin trafñütram tüfa mew wepumney troy zungu trafñütramngelu epuñpile

¿CHEM WEPUMNGEKEY TI TRAFNÜTRAM MEW?

Fentren zungu konafuy ti trafñütram mew – chem zungu nütramkangen eymün, gobierno ka pu rang che engün-, welu chem ñi konaal trafñütram mu nentulu tamün lof ka kiñe rang che tüfa amuley:

1. Troytun trafñütram
2. Rñf nüwküleyaal chem pilen ti trafñütram.
3. Küme wepumngeyaal kom trafñütram.
4. Tunten antü amulngeal ti rang küzaw ka wüño trafñütramtungeyaal afle.
5. Wepumngéal chew ñi pual ti mapu küzawngéam ti rang küzaw mew.
6. Rñf kimneyaal troytungéle ti mapu pñlle kam alü ka mapulele ti rang küzaw.
7. Wepumngeyaal kom zungu mülele ti rang küzaw mu.
8. Chem am elungeyaal ti lof wülüwle rulpayal ñi mapu ka falinke chemkün pu rang che pñle.
9. Chum amulngéam ngünezuumngéle ti küzaw weshá amulele ka chem elungeyaal welulkale ti rang küzaw.
10. Kuñiwtofalün itrofill mongen welulkangele ka kutrankonle pu che.
11. Kiñiwtofalün weshalkale pu che mu ka kuifike kimün mew, keyü norüm az pu che mu küzawkelu ti rang küzaw mu.
12. Amulün ti nütramtun- keyü rang küzaw- amulele ti zungu.
13. Rñf zungu konken.
14. Ngünezuumngen, wüñonütrantun ka küme azkunungen ti trafñütram.
15. Ti küme amulün ka küme wechurpun.
16. Küme wechulngeken mülenmu welul zungu ka chumngéchi zalluntukual.
17. Chem norzungu konal ti trafñütram mew.
18. Chum werküntukungeal.
19. Chemkün:¿Chumal küme amulngénule ti trafñütram?.
20. Chumngélu ka amulngénule ti trafñütram.
21. Wente konle ka zungu (newenngéle ti zungu).
22. Chumkunungeal ti mapu zewle ti trafñütram (chumkunual ti zungu).
23. Kuñiwtofukual, kom nütram ka wirinüytukual.

NGÜMEZUAMNGEAM KA WECHURPUAL

Küme azkunungeay ti pepiluwun azkintungeal ka inangeyaal ti nütram ka trafñütram mülelu CLPI mu. Tüfa mu keyü konafuy küla troy zungu:

1. Nütramkaleyaal fill antü küme amulngeal ti zungu. Kishu Wülüwünmu che, kimkonkülen kom zungu amulngekey, nieymün kimaal chum amulen ti küzaw, zuamaymün ka pepi ramtual, feipial chem rakizuamkülen, chem kutrankawun ta nien ka azkintuneafiel chumeken ti rang küzaw. Ayilemün tukual kiñeke kimün ti CLPI norzungu mu, femechi azkunuafuymün eymün tamün zungu mu ti trafñütram. Kelluafuy llemay rakitun antülmün trawuaal tunten tamün zuamün, femechi kimneymün chem zungu, chem kutrankawun, kam ramtun mülepen chi zoy ngeni ngeni trawuwaal.

2. Nieymün kimneyaal tamün pepi ngünezuumneyaal con küzaw amulele ka tunten pun chi rang küzaw, keyü, welu katrünagnual:

- Ti rang che yenepen chi ti rang küzaw chumechi azkunungen ti nütramtun mew CLPI mu;
- Chumlepey chi ti rang küzaw tamün mapu mu, püllümapu, ko mew, kulliñ mew, anumka mu ka itrofill mongen mew;
- Chumlepey chi kimün mew, chumlepey che mu, ingkawun mu, küme felen mew, ka kom zungu tamün lof mew.
- Chumngepey chi pu rang che ñi küzaw mew;
- Ti rang che kullinele kom zungu tamün zuammen ka wülnele füttrake ruka ka kümelkalele müten triparpule chi antü tunten ñi pingen.
- Ti rang che zoy zoy tremkülele, amulnele ñi nün mapu.
- Chem zungu pürüm rulape küme zungu kam weza zungu chi.

Ti lof ngünezuumney küme yenepen chi küzaw pu rang che püle chum tamün nütramkafiel engün

Epuñpüle kiñewle ti lof –ka pu wepumkelu rang küzaw– pepi ñüzüfküwelayay chem zungu rume.

Küme inangele keyü tukungeafuy:

- Iney am inayay ti zungu (ríf femafuy:pu lof che kimlu tiye chi zungu kullingeay, reküluwayngün zoy kimlu mu, ka konkülenunmu ti rang küzaw):
- Tuntun mu inangeay (fill antü ngünezuumngeafuy, kam troytun antü, kam küyenmale femechi kimngeay pozümngele itrofill mongen ka weshalkan tamün lof mew);
- Chem am azkintunengeay (püllü mapu, neyen, itrofill mongen anümka, chumlen ti ko, fillke kulliñ, tuntun rang konün lof mew banco püle, chumngechi wenuntunengen fill zungu.);

- Chum wüñolngetualu ti wechurpun zungu inangeel, tuchi ta yenelu küzaw ka kom che mülelu lof mew; ka
- Chew elfalkunungealu kom zungu inangeel (küme elkunungeay ñamnual, fey wepumelngetuay pu che); ka falin zungu zuamnelu tamün lof.

3. Küme wechurpule ñi küzaw pu rang che. Kimküleymün tati trafñütram küme wepumaay chumngeal ti rang che weshakunule itrofill mongen, kutranle che, falilngunule pu che ñi mongen, ka wsha amulngele ti küzaw. Ti nütram niey ñi feipial chumaal ti rang che/ kam gobierno küme elkunual chew ñi küzawmum, pozümkunungunual, wechurpunule ti trafñütram ka weshalkan fill zungu mu.

Ti lof llitualu zalluntukun

WÜLÜWAALMU AMULEN CHI RANG KÜZAW, TÜFA FEMECHI MÜTEN MÜLEWEKELAY, KA ZEWMANGETUAFUY

Kiñe zungu müten ngelay ti CLPI: tripalele rang küzaw ka tripalelu tüfa chi zungu amuleal ti ngünezamuwun. Pu gobierno ñi pu küzawpelu ka tuchi wepumnelu rang küzaw nieymgün ramtuneafiel pu lof ka zuamayngün ti Wülüwün, Kimtukun ka kishu Mayaal ka fey, petu ñi llitunun ti troy rang küzaw ka petu ñi amulngenun kake rüf zungu. Tamün mayün ti wünen rang küzawngoyal: kam ka kunungele ti zungu, kam maylaymün tiye chi ka zungu.

Tamün trafñütram mew, wepumkunuaymün chumngechi llitungeay ti wülüwwün ka we nütram wüñonütramkangetuay. Tüfa mew konafuy:

- **We ngen mülele kam tuchi amulalu ti rang küzaw.** Kiñeke mew ti rang küzaw ka küwü mew rupakey. Tuchi trafñütramlu ey mün engu wültukingün ti küzaw ka we ngen mew. Fey tuchi llowlu ti rang küzaw niey ñi amulafiel chumngechi trafñütrankangen wünel mew müten, welu kiñeke mew femkelayngün. Tüfa chi zungu mu kimtukuneaymün ñi mülepen ti trafñütram feypilelu ta amulngeam ti küzaw kom che engu llitulu ti zungu ti rang che ka pu lof che engün.
- **Falin we zungu,** femechi reke, we chemkün, amulngeam chi küzaw, weke químicos, fill.
- **Falin we zungu azkunungeal ti rang küzaw konlu mapu** ka chemkün ka tuchi rume we falin zungu pengelgeal.

ZALLUNTUKUN KA CHUMNGECHI INGKAWAL MÜLELE LUKATUWUN

Ti rang che ka /kam ti gobierno wülnule kümeke zungu, tamün lof llituaafuy ta zalluntukun/ kam amulaafuy kiñe nütramtun wechulngeam we küme zungu. Kimtukuneaymün mülepen chi trafñütram mew tüfa chi zungu, femechi zoy küme amulaaymün tamün trafñütram.

Kiñe zalluntukun (“llazkütun pingefuy ka fey”) tüfa mew pu che wepumafuyngün ñi llazkün kiñe rang küzaw mu- rang ruka mu kam ti gobierno mu kam tuchi wülkelu rang ka azkintunelu chum amulen ti küzaw kom tüfachi trokiñ che mu küme amulnule engün ñi zungu kam kelluntukun zalluntukungeafuyngün. Küme azkunungele ka küme amulngele, zoy küme wechulngeafuy tüfa chi zungu, ti zalluntukun zoy pepiltukuafuyngün pu wünen ka pu lof che nüwkülelu mapu mew, ngeni ngeni wechulngeafuy mülele welulkan ka, kom zungu weychanual.

Kiñe küme zalluntukun zoy kümeay: longkontukufalngele, kishu ngünewle; lif zungungele amulünmu ka wechurpunmu; kim zungungele llemay; ka tuchi rüf kimlu zungu konkülele zumnengele ka fey.

Ti trafñütram feypileafuy:

- Chum zalluntukuafuy pu lof che: iney am elungekey kam werküntukungekey ti llazkün ka chem am zuamngeken wepumaal ti zallun;
- Kom zungu küme longkontukule pu lof che, ñi kewun mu, ka kishu ñi kimün mu llemay ka fey.
- Ti rang küzaw inarumeay ti llazkün zungu ka kelluntukuafi pu lof che zuamle chem rume amulaal ñi zalluntukun;
- Chum azkunuwaal allkütual ti llazkün. Tüfa mew konafuy kiñeke che zullingele lof mew, feyengün nütram mew küme zungun mu wechulaayngün ti zalluntukun;
- Kuñiwtukungeal pu lof che mülele wüño reyen tuchi zalluntukulu ñi llazkün;
- Fey mülefule llazkün, tamün lof petu niey rüpü zalluntukual tribunal mu.
- Chem falin zungu rume zuamle tamün lof

Mülele kewan zungu amulngeafuy nütram mew tüfa ta ti lof ka pu che wepumkelu rang küzaw. Ti trafñütram mu müleafuy chum wechulngeal welulkan:

- Tüfa chi zungu amulngeafuy kishu tamün kimün mu llemay.
- Müleay wellün lof mew, tamün kewun mu ka eymün feipial rakitun antü; ka
- Ranginēlwe konay pu fūcha ke che, pu logko, pu genpin tuchi yamniengekelu ka ti rang küzaw engu zulliayngu ranginēlwengeyaal.

Ka feipiafuymün chem zungu rume wünelu mew nentungeafuy lof mew, inangechi amuafuymün fütra waria mew chew wechurpuken welulkan zungu, fey ka yeyafuymün ti zungu amulele kañ püle tribunal Supremo mu ka tribunal ka mapu mülelu chew ñi ingkangeken kom che rupalu wesha zungu mu.

Ka tukuafuymün ti trafñütram mew chum amulngeam ti welulkan zungu, tukul rakitun antü kam inarumengeal chum amulnengen itrokon zungu. Ka wirintukuafuymün ti trafñütram mew, fütra zungungele afnule ti welulkan, rangikunungeafuy ti rang küzaw, küme wechurpule ti nütram fey ka amulngeafuy chi küzaw.

Küme amulngenule ti nütramkawun, ti rang che fentekunule chi welulkan chemu am zalluntukungen, müley fill püle tamün nentual llazkün müley trokiñ che chew tamün pual, tüfa ta:

- Kiñe rang küzaw llowfule rang Corporación Financiera Internacional (CFI) mew, ti lof zalluntukuafuy ta Defensor del Pueblo Asesor en Cumplimiento de la CFI mew.
- Kiñe rang küzaw llowfule rang ti banco Mundial mew kam tuchi banco mu rume, kom tüfa chi rang ruka nieyngün azümuwun zalluntukual.
- Ti rang küzaw kishu niele ñi azümuwun azkintuneyal ñi zungu, niele chew kom che inanütramle, mülele falinke chemkün (chew nütramkangeken yiwiñ palma kam llitun zungu küme nentungele ti milla chemküm minche mapu mu), tufa engün kishu nieyngün zalluntukun zungu.
- Ti rang che tuwle kiñe fütra waria mew konkülele Organización para la Cooperación y el Desarrollo Económico (OCDE), ti OCDE nieyngün wellün pu troy mapu mew chew ñi allkütuken ka küme wechulngeken ti llazkütun.
- Ti rang küzaw kishu nieyngün ñi azümuwun llemay zalluntukual: pepiluwafuymün wepumaal llazkütun tuchi wünenkülelu azümuwun mu.

› *Ramtuaymün kangelu troy mu* chew ñi mülen: “wülüwnulmün” tüfa ta kimneyal chum azümuwal küme amunule ti trafñütram.

Newengeyaal ka kishungewaal pu che nüwkülelu mapu mew, wirintukuley fill trafñütram ka chillka ka mapu wünenkülelu ingkapefiel pu che. Ti kishu wülüwün, kimtukunen kom zungu, tüfa mew ta nüwkey ta pu che ingkawaal kuñiwtkuwaal ka kishu ngünewaal. Tüfa chi troy zungu wünenküley ingkawaal pu rang che ka pu gobierno ñi pu küzawpulu akule tamün mapu mew wenuntual kiñe rang küzaw tüfa ta welulkayafuy tamün mapu, troy mapu ka falinke chemkün. Tüfa chi zungu mu, pu che nüwkülelu mapu mew nieymün pepikawküleyaal ka azümafiel ti norüm zungu CLPI kimtukuneal fill zungu ka nengümuwaal. Pu che nüwkülelu mapu mew, kimtukuneaymün tamün ingkawun, pepilafiel ti norzungu CLPI pingelu pepikawküleyaal faliltuafiel tamün kimün wirintukuaal ti CLPI mew.

KELLUNTUKU

A KELLUNTUKU: CHEM PILEN TI NEMÜL

Pürüm nün mapu: Nünmangen mapu tuchi zoy nielu, kom che ngeyaal tüfa mew ta gobierno femkey, maynunmu rume tuchi ngen-gelu.

Asheliün mapu rang mew: Mülekey trafñütram kiñe püle wülkey lelfün/ kam mapu kiñeke troy tripantu fey tuchi rulpakelu mapu kullingekey.

Llow rang tripantu mew: Tuntan rang llowün kiñe trokiñ che tripantü mew. Tüfa ta pengenngey kiñe wirin mu tripakelu rang ruka mew.

Trafñütram: Mülenmu epuñ püle kiñe falin nütram, fey ta trafñütram pingey, tüfa chi zungu, chem pilen amuafuy tribunal mew.

Trafñütram lof – rang che: Trafñütram wenuntukelu kiñe lof ka kiñe rang che engu fey ta mew feipiley chumngechi ti rang che pepi ashelingeafuy mapu/ alinke chemkün mülelu troy mapu mew.

Kom ñi rüf ingkawaal: ti rüf ingkan kom pu che nüwkülelu mapu mew, keyü konkey ñi kuifike kimün, kewun, ñi az, ka chum azümken ta mongen engün, ñi mapu, ka fütra troy mapu ñi falinke chemkün nielu engün kuifi mew, rüf kimneyaal ñi ingkaneal ñi kuifike kimün küpalnelu.

Eluñmangeal rupayal: Rüf zungu, tüfa ta feipiley elungeyaal rüpu kiñe che nometu niele ñi mapu, rupafule inafül ka che mu ngenge-lu mapu mu.

Rüf ingkan che: Ingkawaal kom che iniy nu rume kiñe püle elkunungenual, weza azkintungenual, chew püle rume tuwafuy, wentrungele kam zomonge, chem az rume niele, chem feyentun niele, kewun, chew ñi tuwun, ka chumngele rume. Ti ingkawun fill püle müley, iniy rume rulpangelayafuy, wüzamngelayafuy, trafküle-afuy welu ka kelluntukuwafuymün. Ti ingkawun fill püle kimnien-gey tüfa ta reküluwkey norzungu mu, Derechos internacionales consuetudinario mew, ka kangelu nor zungu jurídico internacionales pingelu.

Rüf ingkan pürüntukuael: kom tüfa chi zungu kimtukunengey ka kuñiwtkunengey trokiñ che mu yenelu norüm zungu. Kom zungu azünniengey pu troy mapu waria mew ka mapu mu llemay ka fey. Ti Ley kelluntukukelu pu che nüwkülelu mapu mew, kiñeke mu pürümtukuafuy Estado püle ka pu tribunal mew. Tüfa chi zungu ka amulngeafuy kiñe trafñütram mu llemay ka.

Pewütuwküleyaal: tüfa chi zungu ñimitual ka inarumewaal kimün petu ñi wenuntungenun ti trafñütram. Fey ta chi zungu ta kiñewaal ka zümüwaal amual kam amunual kiñe rang küzaw ka, amulngele.

Chum kunuwaal, weshalkanual ka kuñiwtkuwaal che mu, rang mu ka itrofill mongen mew.

Ngünezuamngel itrofill mongen ka che (EIAS): Inarumen ka ngünezuamngen wirintukual pewütun chem wesha zungu rupale itrofill mongen mew ka pu che mu, tüfa mew feipiley chumael küme amunule ti rang küzaw.

Inan: kiñe inan troytun kam kom lelfün ngeafuy. Ti fütra rang küzaw niekey zoy rangiñ troytun newen inan küzaw mew, tüfa mu ka wüenküley wewaal rang.

Reküluwam: Chemkün reküluwal amulngeam mongen kiñe troy mapu waria mew, püchi waria mu kam rang küzaw, ka kuy kuy, fütrake ruka, kura rüpu, pelomtual, fillem.

Trokiñ che kelluntukulu rang mu: Ti trokiñ che kelluntukulu rang mew küla troy mapu mew mülingün tüfa engün kelluntukungün chem am zuamün pu fütrake troy mapu waria. Tüfa chi trokiñ che wülkingün rang küzawaaal. Fey ta engün llitukey kiñe trafñütram mu, wechurpual fill zungu ka küzaw tuchi ta konkülelu ti fütra Estado mu.

Zuamngen ti norzungu küme ka lif kimngeyaal zungu (FOIA ingles kewun mew): tüfa mew zuamngekey pepi kimngeyaal ka wirintukun nielu.

Eluñman: ti gobierno eluñmakey, amulngeam kiñe küzaw. Eluñma-ki nüngeyaal kulliñ, nentungeyaal falinke chemkün minche mapu mew, trantungeyaal mawiza, challwayaal, fill.

Chum zalluntukual: Tüfa mew pu lof che kintuafuy nentual ñi llazkün kam zalluntukuafuy ti rang küzaw welulkale tamün mapu mew (tüfa mu ka pu küzawpelu wesha amufule ñi küzawun ka puafuy pu wünen mu ka). Ka feipingekey, “ amulün llazkütun”.

Trafñütramun: Ti trafñütram rüf nor amuleal kiñe zungu (kiñe che ka konafuy tüfa mew), epu kam zoy chi müleafuy trafñütramka-yaal yempüramaal zungu. Nütramkangekey chumngechi azkunuwaal chi küzaw mew, epuñ püle küme wechurpual ñi zuam engu.

Troytun: Che kam trokin che trafñütramtulu ka che engu kam ka trokin che.

Llowkelu rang: Nütram chew kiñe trokin che (kiñe lof ngeafuy, reke) llowkey rang nentulu ti rang küzaw.

Eluñman: Ti gobierno eluñmakey, amulngeam kiñe küzaw.

Rang küzaw: Rang küzaw llitungekey nentual fentren rang kiñe mapu kam lelfün mew.

B KELLUNTUKU: REKÜL NORAMUAL TI CLPI

Reküluwaal pu che nüwkülelu mapu mew ka Kishu Wülüwaal Kimtukunienmu kom zungu tüfa rüf nüwküley ti norümzungu ka kelluntukukelu kañ püle, kom mew zitupukey Declaración de las Naciones Unidas sobre los Derechos de los Pueblos Indígenas, tüfa ta kelluntukukey norüm zungunmu zuamnengenmu. Pu troy mapu nüwkülelu ti Declaración mu pepi wirintukuafuyngün ka kelluntukuafuyngün kiñe ley mew fey wülüwafuyngün konaal ti marco jurídico nacional mew. Fillke rang ruka ka azümtukuayngün chumechi pepilafiel ti CLPI küzawngele ti pu che nüwkülelu mapu mew, welu kiñeke mu allkütukelafingün pu lof che. Fey, fentren trokiñ che gobierno püle ka troytun ke che azkintukelu chum amulen ti küzaw industria püle, kishu engün azümfingün chum amulngeam ti CLPI norüntun zungu. Tüfa chi kelluntuku pichi feipiley chumngen ti ley ka política. Welu, fillke mapu niey fillke azüntukun, few kimtuku-nieymün tüfa chi kelluntukun mu llituaufuy tamün inarumewün, pu abogado mu reküluwafuyün, tuchi rüf kimlu norünzungulu, pu ingkache, ka wepunkelu weshake zungu.

REKÜL KA KELLUNTUKU KAÑ PÜLE TUWLU

Ti Kishu wülüwün, kintukunienmu kom zungu (CLPI) fey ta norüm zungu mülelu Derecho Internacional, rüf feley ti Declaración de las Naciones Unidas sobre los Derechos de los Pueblos Indígenas (DNUDPI), ti convenio169 konkülelu Organización Internacional del Trabajo (OIT) ka fey Convenio sobre la Diversidad Biológica (CDB) mew.

Ti Asamblea General de las Naciones Unidas nüwi ti Declaración 2007 mu, fey mew rüf kimtukuy ñi kishu günewael fey üytufi ti Kishu Wülüwaal, Kimtukunien kom zungu (CLPI) fey ta wünelu mew chillkatungeay petu ñi konpunun mapu mu , troy mapu mew llemay ka nentual falinke chemkün chew ñi mülen pu che nüwkülelu mapu mew. Ti troytun chillka müley küpale chi wirin mew.

Ti Convenio 169 de la Organización Internacional del Trabajo (OIT 169), ka rüf wepumnetuy 1989 mu, (ka kimniengy Convenio Internacional sobre Pueblos Indígenas y Tribales), tüfa ta wünen trafñütram kañ püle küpalu ka wepummi ñi kuñiwtaufiel pu trokiñ che rang zungu mu ka azumkantun zungu mu pu che nüwkülelu mapu mew, küme amulaam ñi mongen, ñamnual ñi Az, ñi kewun ka ñi feyentun, kuifike kimün llemay.

TROYTUN WEPUMNENGEN TI RÜF NORZUNGU PU CHE NÜWKÜLELU MAPU MEW TÜFA ENGÜN KISHU ZEWPAFUYNGÜN ÑI CLPI KA NÜWKÜLEAY TI DECLARACIÓN DE LA NACIONES UNIDAS SOBRE LOS DERECHOS DE LOS PUEBLOS INDIGENAS MU

- Troytun 10. Pu che nüwkülelu mapu mew malotun mu nentungelayayngün ñi mapu mu. Kañ püle elkunungual kishu maynule kintukunien kom zungu wünelu mew müleay kiñe trafñütram mülefule welulkan fey kiñe küme nütram mew küme wechurpaufuy ti zungu.
- Troytun 11 (2). Pu Estados eluayngün tüngümüwun küme wechurpual ti zungu, tüfa mew amuafuy wüñolngeatual chem rume ñi welulkangen pu che nüwkülelu mapu mew, yanniengal falinke chemkün, rakizuam, feyentun, eluñmangenufule fey Kishu ñi Mayün, kimtukunien kom zungu, ka ekungenule ñi kuifike kimün, kuifike mongen.
- Troytun 19. Pu Estado eluñmafingün ka kelluntukuayngün amulngeam ti ramtun pu che nüwkülelu mapu mew tuchi ayinelu kishu yeneal ka zewmayaan ñi Kishu Mayün, kimtukunien kom zungu petu ñi akunun pu wingka ñi kimün.
- Troytun 28 (1). Pu che nüwkülelu mapu mew rüf wüñolelungeatufuy chem ñi welulkangenmu, küme kullingal, trürüwal ti zungu, mapu mew, lelfün mu ka falinke chemkün mu niefilu engün fütra kuifi llemay, ka küzawmum kam ka tripa che ñi nün, kam pekan ke chi konpunmu Ngenkawlu petu ñi kishu wülüwnun, kimtukunien kom zungu pu che.
- Troytun 29 (2). Pu Estado nüayngün küme norüm zungu fey kelluntukuayngün utrüfngual kuñiwun chemkün mapu mew kam ñi lelfün mu pu che nüwkülelu mapu mew petu ñi wülnun ñi Kishu Wülüwun, kintukunien kom zungu.
- Troytun 32 (1). Pu che nüwkülelu mapu mew rüf nieyngün kishu zewmayaan azümüwun mongeal ka küzawaal ñi mapu mew ka nieyaal falinke chemkün. (2). Pu Estado eluñmafingün ka kelluntukuayngün amulngeam ti ramtun pu che nüwkülelu mapu mew tuchi ayinelu kishu yeneal ka zewmayaan ñi Kishu Mayün, kimtukunien kom zungu petu ñi akunun pu wingka ñi kimün müntupayaal lelfün kam mapu, falinke chemkün, feyengün ñi amulaal kishu ñi azümüwun mongeal, küzawam ka nentual falinke chemkün minche mapu mew, ka nieyaal ko ka fillem.

Ti trafñütram 169 OIT tuniey kom norzungu fey ta kiñe wirintukun kuñiwtuafiel 23 füttrake troy mapu tuchi ta kintukunelu tüfa chi zungu.

Ti trafñütram 169 OIT rüf kimney ñi kuñiwtkungeyaal pu che nüwkülelu mapu mew ramtungeyaal akufule kiñe rang küzaw kaleweyaal ñi mongen engün welu “nieymün pewütüwküleyaal, ingkawaymün”. Nüwaymün. (troytun 6 (1) (a).) Ti troytun 7 (1) feipiley tuchi “trokiñ che zuamle ñi kuñiwtkungeyaal ka kishu yempüramuwaymün feipial chem am zuammen küme amulnealemün tamün mongen, feyentun, ka trokiñ küzaw ka feipial kuifi mew tamün küzawken tiye chi mapu mew, fey mew mongeylemün, kishu yenimün azümüwun tamün troy mapu mu. Ka pepiluwaymün azümkantual, amulaal ka ngünezuumaal chum amulngeam zungu küme feleal komngentu”. Ti troytun 16 ziküntukukey ñi müleal ti Kishu wülüwaal, kintukunien kom zungu” petu ñi kañ püle kunuwngen pu che nüwkülelu mapu mew.

Ti trafñütram Itrofill mongen nielu (CDB), wirintukulu 150 gobierno 1992 mu wenuntungelu Cumbre de Río ka rüf kintukunen 196 troyke mapu 2015 mew, kuñiwtkukefi pu che ñi kuifike kimün fey feyengün müten feipialu chemu ñi konküleal kishu ñi zungu. Ka petu feipiley nüwküleyaal ti CLPI m. Ti troytun 8 (j) fey CDB feipiley, nüwküleyaal ti norümün zungu nielu tamün wingka troy mapu, ti toytun nieyngün:

1. “Yamnieal, kuñiwtkual ka amulngeyaal kimün, chumngechi femün kuifike che, ñamnual kam ka kimün konnual tamün mapu mu, femechi kelluntukuafimün itrofill mongen, mülelu nag mapu mew;”
2. “Kuñiwtkual chem zungu ta llohaal fey kom ngünezuumfilmün ka kom che nentule ñi rakizuam fey mew kimngeay tamün kuñiwtkunen tamün kuifike kimün ka mongen”; ka
3. “Kimün mew nentungele rang kom che trürüwaay ti llowün”.

Ti troy küzaw niel troytun 8 (j) fey CDB feipiley “zuammengele kuifike kimün, wünelu mew **rantungeay ka kom kimniengey zungu femechi mülelayay yafkawün** pu che mu kimnielu kishu ñi kimün engün. Ti Trokiñ che küzawkelu Secretaría del Convenio sobre la Diversidad Biológica feyengün ka wepumingün chumngechi kuñiwtkuafiel pu che nüwkülelu mapu mew. Tüfa chi troy küzaw mew troytun 8(j), ti troytun trafñütram mew zewmayngün wirin kuñiwtkual ñi kuifike kimün ka mongen müleal norzungu azkintunengeal chum amulen ti CLPI azüntununeal pu che nüwkülelu mapu mew.

Küme tripayaal kom troytun zungu reküluwaymün ti troy mülelu **Pacto Internacional de Derechos Civiles y Políticos (PIDCP)** ka ti **Pacto Internacional de Derechos Económicos, Sociales y Culturales (PIDESC)**, tüfa ta feipiley “Kom trokiñ che mülelu lof mew kishu ngünewayngün. Fey mew rüf azümmieluengün ñi felen ka kishu pepiluwkingün amulneal ka yafülüwal ñi mongen mew, ka mongeal ñi kuifike kimün”.

¿KUÑIWTUNENGEY PU CHE NÜWKÜLELU MAPU MEW KISHU WÜLÜWAAL, KA KINTUKUNIEN KOM ZUNGU ÑI FÜTRA TROY MAPU MEW CHEW ÑI MÜLEN ÑI MONGELEN ENGÜN?

1. ¿Tüfey chi troy mapu wingka niey ti Declaración de la Naciones Unidas Sobre los Derechos de los Pueblos Indígenas?

FEYNGELE: ti troy mapu wingka niey ñi yamnieafiel ti CLPI.

FEYNGENULE: yafkayafuy zuamle kam zikümtukule ti amulzungu CLPI.

2. ¿Müley norümzungu ti troy mapu wingka püle nielu ti norzungu CLPI pu che mu nüwkülelu ñi mapu mew?

FEYNGELE: küme ngünezuumafimün mülen kam mülenun chi kiñe ley. ¿Chem pilen? ¿Iney am zuamney? ¿chumngechi amulngeam ti ley?

FEYNGENULE:¿ Müley norüm zungu kelluntual CLPI zungu reke?

(müley ley kelluntukulu chum amulngeam zewman fill rekül pepiluwam mapu mu)? ¿Pepilngepefuy kiñe zungu mu?

3. ¿Müley kelluntukupel ti troy mapu wingka püle Kishu Wülüwaal, kintukunien kom zungu (CLPI)

FEYNGELE: ¿Chem piley pu tribunales? ¿Pepi azümtukungeafuy tamün zungu mu?

FEYNGENULE:¿Mülepey ka troy mapu mew wingka püle nielu tiye chi wirintukun kuñiwtkual tamün zungu? ¿Mülepey kake trokiñ che ingkanelu ñi mongen akunmu kiñe rang küzaw ti troy mapu mew wingkapüle)?

NOR ZUNGU KA AZÜMUWUN PU TROY MAPU MEW

Tamün mapu mew chew ta anümüwükülen wirintukule ñi üy Declaración mew, fey zew kiñewkületuy norzungu mu tamün troy mapu mu fey kimtunengey chumlen ti Declaración pu troy mapu wingka püle. Ti azümuwun pu troy mapu mew wingka püle CLPI kiñeke mew tukuafuyngün chumngechi tukungeken kiñeke mapu kam pu che nüwkülelu mapu mew müten. Inangechi küpaley ramtun kelluntukual tamün inarumewun.

FILLKE AZÜMUWUN NORZUNGU MU

Ka Norzungu pu troy mapu mu ka kañ püle, fentren trokiñ che ka nielu rang ruka konkülelu tüfa chi azümuwun mew, müley Banco Mundial, Corporación Financiera Internacional ka Naciones Unidas, tukuyngün norzungu ka azümuwun ti CIPI políticas mu fey femechi kimniengey ñi yantukunieken troy küzaw ka rang küzaw nentulu pu che nüwkülelu mapu mew. Tüfa chi nor zungu wepumngeafuy ta rang che kam rang ruka. Fey nienufule rume CLPI ti troy mapu wingka püle mülelu tamün lelfün, tuchi ta wülnelu rang ti küzaw mew, feyengün nieyngün feyentual chem pilen tamün CLPI tamün trokiñ che. (Azkintuafimi 4 troy mew femechi zoy kimaymi chum kunuael).

NORZUNGU NIELU PU INDUSTRIA

Kiñeke rang ruka küzaw ka trokiñ che industriales kam tuchi trokiñ che wepumkelu zungu tukuneyngün kishu ngünewun llitun CLPI ñi política ka pu azümuwun. Rangin mew müley ti trokiñ che küzawkelu yiwiñ palma mu, ka tuchi wünenkülelu mawiza zungu mu ka fentren rang küzaw kintukelu milla minche mapu mu. Kakelu trokiñ che, küzawkelu Aseguramiento de la Minera Responsable mu (IRMA), feyengün kimnieyngün chum amulnengeken kiñe trafñütram, ka eyi pepi nüwafuyi tüfa chi zungu zikümtukual ti rang küzaw ruka wepumaal chum azümken fill zungu. Kakelu zungu inangechi ziküntukuefingün ti rang ruka küzaw ramtual ka nieyaal ti kishu wülüwün zew ta amulu ti zungu pu che nüwkülelu mapu mew, femechi reke amul zungu ti Norma de Desempeño 7 de la Corporación Financiera Internacional (CFI), ti Principio Ecuador mu kam ti Fondo Verde clima ngealu. Küzawaymün tamün abogado mew, tuchi rüf kimlu norümün zungu ka tuchi ingkapelu che femechi kimaymün ti rang küzaw küpalnepen chi ngüney zungu, niepen chi norzungu ka amulün zalluntukun femechi kuñiwtkukual tamün CLPI. Fey mew, welu, tüfa chi norümzungu müte kuñiwtkukelay tamün CLPI zoy kuñiwtkukey ti Declaración; ti azümuwun industria mu reküluwafuymün nütramkayal ka trafñütramtual tüfa mu konafuy chem rüf zuamün pu che nüwkülelu mapu mu.

C KELLUNTUKU

RAKITUNEN TUNTEN FALIN FILLKE CHEMKÜM NENTUNGEKELU TAMÜN MAPU KA ITROFILL MONGEN MEW

Pepi kelluntukual tamün lof ngüneyaal tunten falij kom chemkün nentungekelu tamün mapu mu, ka mülekefule inantu kulliñpelu, ñümingele fun (kimtunungeal tunten ta ñamumaymün wülüwülmün rupayaal tamün mapu kiñe rang che mu). Tüfa chi ngüneytun mu pu reñma kimney tunten ta falin fillke chemkün ngillafule kañ püle ka tunten ta zuammen ti pu reñmawen mongeal ñi ñof mew rang mu rulpale ñi lelfün, ñi mawizantu, ñi lelfün chew ütaken ñi pu kulliñ, kam mallinentu nüle ti rang che, pepi konpulaufuymün nentual iyagel, lawen, nentual mamüll zewmayaal ruka ka kake chemkün zuamfel chemu rume.

Tüfa chi rakitun zungu zoy küme güneyngeafuy kiñe trawun lof mew, chew ta müleken pu zomo, wentru, fucha ke che, weche ke che ka tuchi ta niekelu fillke kümeke mongetuafiel pu che, ina kulliñpelu, challwafe, ka tuchi ta kintuwkakelu mongeñpeneyaal ñi pu lof che. Pepi kelluntukuafuyi tüfa chi troy zungu mu:

- Wünelumu, wirintukuaymün ka newentu zunguaymün feipial chem ta zuamimün nentual mapu mu, chem am zuammen tamün lof, ñümitun fun mapu, lelfün utayam kulliñ, mallinentu ka wüzam ko rüpüntu. Rupan zewmalmün ti wirintukun, zilliaymün 8- 10 chemkün zoy ta zuammen rakituafiel ruka mew.
- Rakituafimün tunten ta zuammen kiñe reñma kiñeke troy antü mew. Tukuaymün kiñe troytun tunten mu wülngeken kiñe wellün mu (kachu/ trokiñ kulliñ/ trokiñ kulliñ/ külko) ka rakituaymün tunten zuamün “kiñelketun” tiye chi chemkün zuamlu ta kiñe reñma troy antü mu kam küyen mew.
- Rakituaymün tunten falin “kiñelketun” mapu chemkün wellun mu.
- Rakituaymün tunten ta zuammen ta reñma ti wellün mew ngillayaal ta mapu chemkün kiñe troytun antü mew, kam tripantu mew, fey rakituafimün küyen mu ka tripantu mu müten.
- Rakituaymün tunten reñma müley lof mu, fey inangechi, yallaay tunten ta zuamney kiñe reñma müte zuammenun tamün lof mew.
- Puwaal zungu mu, rakituaymün tunten ta zuammen tamün lof ngillayaal wellün mu wünelu mu mongeal, pu troy mapu wingka püle rang ka dólares estadounidense mu (ti rang nielu ti pu rang che).

Tüfa chi azentu mew zoy küme pewfaluwi. Ti wünen zungu femechi reke feleafuy. Ti azentu wiringeafuy kiñe fütra wirintukuwe mew fey mu pu lof che zoy küme azkintuafuy ti rakitun zungu.

Rupan rakitulu mapu tunten ta llowken fill tripantü, fey mew pepi kelluntukuwafuyümün ti nütramtun CLPI zoy küme longkontukuayümün tunten ta falin tamün chemkün, ka kimayümün tunten ta faliy tamün mapu wülüwülmün.

(Pu che kimingün chem chemkün ta rakitual mülelu wele püle, welu pu rangiñelwe pewütuwküleyngün tuchi zungu kam chemkün feipial zullinule engün pu che).

Ñümitun mülelu kiñe troy mapu ka ko kiñe “reñma mew”	Wünel troy (kürpu, troytun, fill.)	Tuntun Zuamnengen Troytun Antü	Tuntun Falin Kiñe	Tuntun Falin Troytun Antü	Tuntun falin küyen mew (x4)	Tuntun falin tripantü mew (x12)
 Mamüll	Kiñe kürpu	7	\$1	\$7	\$28	\$336
 Ko						
 Ilo						
 Challwa						
 Tukukan #1						
 Tukukan #2						
 Lawen						
 Fün mapu n° 1*						
 Fün mapu n° 2						
 Küna rukayaal						

Tuntun falin iyagel ka chemkün kiñe reñmangeal:

*Ka troytukunuayümün wirintukual tukukan ka fün mapu, moshkoñ, mamüll zewma rukayaal, fill. –welu kintukuneayümün rakitual re chemkün zuamnengel mongeal lof mew.

Tuntun falin iyagel ka mapu chemkün kiñe reñma ngeyaal (azkintuaymi wentetu)

Tuntun reñma mülen lof mew

Tuntun falin kom chemkün lofngeyaal tripantü mew (tamün rang mu)

D KELLUNTUKU:

CHEM AM ZUAMNEY TAMÜN LOF KA ANTÜ

Tamün lof nieafuy kishu ñi kuifike azümuwun yeneal ñi zungu. Tuchi lof nienule, tüfa chi zungu kelluntukuafuy. Zoy kümeay fentren che trawuwlé, fey mew kom nentule engün ñi rakizuam, wentru, zomo, fücha ke che, weche ke che fey ta küme zungufel. Ti nütram amulngeafuy epu kam küla hora chi kam troytun antü.

1 troytun: konümpañ zungu. Ramtuaymün lof mew chumngefel kuifi ti mapu, mapu chemkün ka chum felekefel pu lof chewen 40-50 tripanü kuifi, pu fücha ke che pichi ke wentru ngefel. Konümpañgün ñi mongen engün pu fücha ke che. Wirintukuaymün chem pin engün. Kiñeke ramtun feipiafuy:

- ¿Chem az niefuy ta mapu? ¿Cumngefuy mapu, ko ka neyen?
- ¿Chem chemkün ñümitukefuy che mapu mu? ¿Tunten mu alüngekefuy mapu chemkün? ¿Tunten antü mu ñümitungekefuy kom mapu chemkün?
- ¿Chumngechi kiñewun mongelekefuyün ka küzawkefuyün lof mew?
- ¿Chem kuifike zungu, feyentun kam kawin zungu nentukefuyngün?
- ¿Chem pepiluwun niefuyün chum amulngekefuy zungu?

Tamün lof ka wiriafuy kiñe kuifi az mapu: ¿tunten pufuy mawizantu? ¿Chem anum tremkefuy? ¿Chem werra kullin mülekefuy? ¿Chem lawen pengekefuy? ¿Chew mülekefuy alün ko?

2 Troy: Ngünezuamuwun fantepu. Pu lof che nütramkape engün chumngen ñi mapu fantepu, ñi mapu chemkün ka chum felen pu lof chewen. Kiñeke ramtun nütramkayaal:

- ¿Müleyenkepi petu fentren mapu chemkün ñümitual pu lof che?
- ¿Chum azüwken ka küzawken lof chewen?
- ¿Chem kuifike zungu, feyentun kam kawin zungu nentukefuyngün?
- ¿Chem pepiluwun nieymün mapu mew ka mapu chemkün mu fantepu? ¿Chum amulngekey norzungu? ¿Pu ñizol ingkakingün troy mapu?

Tamün lof ka wiriafuy kiñe fantepu az mapu: ¿chumngen itrofill mongen? ¿Tunten puy mawizantu? ¿Chem anum tremkey? ¿Chem werra kullin mülekey? ¿Chem lawen ngeni ngeni pengekey? ¿Chew püle zoy müley ko?

3 Troy: Azkintuneal ka antü. Fewla, ramtuafimün pu lof chumngepey chi ñi mapu ka mapu chemkün engün/ chum feleal pu chewen küpalele 40- 50 tripanü, ñi pu inanngeyaal, felen felele fewla reke. Mangelaaymün pu che umerkunuwael ka “azkintual” chem rakizuamkülepen chi. Pürüm pürüm kunulafimün tüfa chi troy zungu, kiñeke mew mülekey weñang. Wepumaayngün ñi rakizuam. Wirintukuaymün chi zungu tripalelu. Kiñeke ramtun amulngeam nütram:

- ¿Chum feleal az mapu? ¿kümepeay ti ko, ti püllü ti neyen?
- ¿Tunten mapu chemküm mülepeay?
- ¿Chum mongeleay ka küzaway pu che? ¿Chumngechi mongelepey pu che?
- ¿Iney pe inaneay kuifike kimün?

4 Troy: Pewmangele ka antü. Feipiafimün pu che ka umerkunuwael engün fey rakizuamayngün chum ayilen engün ñi inanngeyaal 40-50 tripanü. Ka kiñe rupa pichintu rakizuam pe engün inangechi nütramtuayngün. Kom wirintukuaymün wirintukupeyüm mew. Kom ramtun tripape “wüne mu reke” ka tuchi ramtunngeafuy rume.

Tamün lof pepi wiriafuy kiñe az mapu pewmangeleal ka antü. ¿Kümelkalepey tamün lof itrofill mongen mu, mülepey ko, mülepey fütrake mawizantu, fill.?

4 Troy. Nüwaal chum feleal mongen ka ti azümuwun CLPI engu. Zew ta kimmelmün chum felekefel kuifi ka küme azkintungele chum feleal ka antü tamün lof, fey pepi chillkatuafimün ti CLPI küme nüwaay chem am zuampen, tuchi püle kunuwaal tamün lof. Tüfa kelluntukuafuy nütram ka trafñütram mu pu rang che küpalnelu kiñe rang küzaw ka pu gobierno ñi pu küzawpelu.

E KELLUNTUKU:**TROKIÑ CHE ÜYTUN KA KAÑ PÜLE TROKIÑ
KELLUNTUKU CHEW ÑI REKÜLUWAE L PU
CHE NÜWKÜLELU MAPU MEW**

Tüfa chi trokiñ che kelluntukuyngün zewmanmu tüfa chi azümkawun. Nielmün ramtun reküluwaymün faw müten. Zuamülmün kellu ka kintuaymün tamün troy mapu wingka püle/ ka tiye chi trokiñ che kelluntukukelu pu che nüwkülelu mapu mew ka tuchi küzawkelu ka kimmelu chum amulngeken ti CLPI. Welu taiñ trokiñ küzaw pepi kelluntukukelay abogado mu, welu kellu kintuafuy chew tamün kellungeafel.

Cultural Survival

www.culturalsurvival.org

Contacto: culturalsurvival@cs.org

First Peoples Worldwide

www.colorado.edu/program/fpw

Contacto: fpw@colorado.edu

Batani Foundation

batani.org

Contacto: info@batani.org

Securing Indigenous Peoples Rights**in the Green Economy (SIRGE) Coalition**

www.sirgecoalition.org

Contacto: <https://www.sirgecoalition.org/contact-us>

**KAÑ PÜLE TROKIÑ CHE KELLUNTUKELU NGÜNEYAAL
KOM TRAFNÜTRAM**

Foro Permanente de las Naciones Unidas para las Cuestiones Indígenas (UNPFII): social.desa.un.org/issues/indigenous-peoples/unpfii

Mecanismo de Expertos sobre los Derechos de los Pueblos

Indígenas (MEDPI): www.ohchr.org/en/hrc-subsidiaries/expert-mechanism-on-indigenous-peoples

Relator Especial de las Naciones Unidas sobre los Derechos de los

Pueblos Indígenas: www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-indigenous-peoples

Comisión Interamericana de Derechos Humanos (CIDH),**Relatoría sobre los Derechos de los Pueblos Indígenas**

<https://www.oas.org/en/iachr/jsForm/?File=/en/iachr/r/DPI/default.asp>

Organización de Estados Americanos (OEA)

<https://www.oas.org/en/>

Organización Internacional del Trabajo (OIT)

<https://www.ilo.org/global/topics/indigenous-tribal/lang-es/index.htm>

Comité para la Eliminación de la Discriminación Racial (CERD)

<https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/cerd>

Comité para la Eliminación de Discriminación contra la Mujer

(CEDAW) <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/cedaw>

**KELLUNTUKU TROKIÑ CHE NIELU KISHU ÑI CLPI
ENGÜN; CHEW PÜLE KUNUWAE L MÜLELE YAFKAN**

Zew feipiley tüfa chi wirin mew, mülefule yafkan tamün kiñewun zungu mu, mülefule llazkün, ka müley llemay chew tamün zalluntukual, müley trokiñ che kelluntukukelu chew puam tamün lof, welu kimnefali iney wülney rang tiye chi rang küzaw mu kam chew anümüwkülen ti rang che, keyü konkey:

El Defensor del Pueblo Asesor en Cumplimiento de la

Corporación Financiera Internacional: <https://www.cao-ombudsman.org/>

El Mecanismo de Reclamaciones del Banco Mundial:

<https://www.worldbank.org/en/projects-operations/products-and-services/grievance-redress-service>

El Banco Africano de Desarrollo:

<https://www.afdb.org/en/independent-review-mecanismo/gestión-de-quejas/cómo-presentar-una-queja>

El Mecanismo de Rendición de Cuentas del Banco Asiático de Desarrollo:

<https://www.adb.org/who-we-are/accountability-mechanism/how-to-file-complaint> (en inglés)

Portal de quejas del Banco Interamericano de Desarrollo: (En inglés, español y portugués):

<https://www.iadb.org/en/projects/grievances-portal>

El Banco Europeo de Reconstrucción y Desarrollo:

<https://www.ebrd.com/ipam>

Mesa Redonda sobre el Mecanismo de Reclamación del Aceite de Palma Sostenible:

<https://askrspo.force.com/Complaint/s/>

Los Puntos Nacionales de Contacto de la Organización de Cooperación y Desarrollo Económicos que atienden y resuelven las reclamaciones:

<https://www.oecdwatch.org/how-to-file-a-complaint/>

F KELLUNTUKU:

ÜYTUN CHEW REKÜLUWAEAL

NORÜM ZUNGUPELU KA TROY MAPU TUWLU:

Chillka nielu ti Azümuwun Declaración de la Naciones Unidas pu che nüwkülelu mapu mu:

https://www.un.org/development/desa/IndigenousPeoples/wp-content/uploads/sites/19/2018/11/UNDRIP_E_web.pdf

Texto íntegro del Convenio 169 de la Organización Internacional del Trabajo:

https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:55:0::NO::P55_TYPE,P55_LANG,P55_DOCUMENT,P55_NODE:REV,es,C169,/Document

Texto completo del Convenio sobre la Diversidad Biológica (véase especialmente el Artículo 8j):

<https://www.cbd.int/convention/text/>

CHILLKA CLPI NIELU INARUMEWUN KA AZÜMUWUN CLPI MU:

Directrices voluntarias MO'OTZ KUXTAL del Convenio sobre la Diversidad Biológica sobre el CLPI:

<https://www.cbd.int/doc/publications/8j-cbd-mootz-kuxtal-en.pdf>

Guía técnica de la Organización de las Naciones Unidas para la Agricultura y la Alimentación sobre el CLPI:

https://www.fao.org/fileadmin/user_upload/partnerships/docs/0000_0_FPIC_Toolkit_Technical_Guide_FPIC-VGGT-IPs_EN.pdf

Guía de Oxfam sobre el CLPI:

https://www.culturalsurvival.org/sites/default/files/guidetofreepriorinformedconsent_0.pdf

Informe que resume el análisis de docenas de protocolos de CLPI elaborados por Pueblos Indígenas: <https://enip.eu/FPIC/FPIC.pdf>

Guía del Marco de Rendición de Cuentas sobre "Requisitos, mejores prácticas y consideraciones prácticas para que las empresas cumplan su obligación de asegurar el Consentimiento Libre, Previo e Informado (CLPI) de los Pueblos Indígenas y las comunidades locales":

https://accountability-framework.org/fileadmin/uploads/afi/Documents/Operation_al_Guidance/OG_FPIC-2020-5.pdf

CHILLKA NIELU TRAFNÜTRAM PU CHE NIELU RANG ENGÜN KA NÜTRAMTUN TI ESTADO KA PU RANG CHE

Epu troytun kelluntukual pu lof che trafnútramkayal pu rang engu:

<https://namati.org/resources/community-investor-negotiation-guide-1-preparing-in-advance-for-potential-investors/>

<https://namati.org/resources/community-investor-negotiation-guide-2-negotiating-contracts-with-investors>

Chillka nielu nütramtun rang küzawal ka chum yafkaken pu lof che ñi azümkan mew:

<https://ccsi.columbia.edu/content/primer-international-investment-treaties-and-investor-state-dispute-settlement>

CHILLKA NIELU NGÜNEZUAMUWUN CHUMLEAL ITROFILL MONGEN KA CHUM FELEAL CHE

Akwé Kon:kimelual chum amulngeam ngüneytual pu che ñi mongen, itrofill mongen ka che ñi felen pu lof mew:

<https://www.cbd.int/doc/publications/akwe-brochure-en.pdf>
(disponible en varios idiomas)

PORTUGUÉS KEWUN- FONTES EM PORTUGUES

MPF – Azümuwun LLitun Ramtun

(Estado – Norzungu trokiñ)

<https://www.mpf.mp.br/atuacao-tematica/ccr6/documentos-e-publicacoes/protocolos-de-consulta>

AZKINTUPEAM KISHU NÜTRAMTUN – (ACADEMICO KA ONG) <https://observatorio.direitosocioambiental.org/>

Azümuwun Ramtun pu trokiñ che ka kuifike lof che (PCTs): o que é e qual sua importância? (ONG)

<https://guaicuy.org.br/protocolo-de-consulta-pcts-importancia/#:~:text=Trata%2Dse%20de%20um%20documento,sua%20hist%C3%B3ria%2C%20cultura%20e%20costumes.>

KISHU NGÜNEW AZÜMUWUN RAMTUAL KA WÜLÜWAAL: UM OLHAR SOBRE O BRASIL, BELIZE, CANADÁ E COLÔMBIA <https://institutoiepe.org.br/wp-content/uploads/2022/03/2022-Livros-sobre-Protocolos-de-Consulta-RCA.pdf>

Azümuwun ramtual fillke trokiñ che nüwkülelu mapu mu Amazonas mapu mu kimneyaal tunten ta weichalu engün yamngeaal. Angela Amankawa Kaxuyana ñi nütram: <https://www.ihu.unisinos.br/categorias/186-noticias-2017/570148-hidreletrica-inunda-cachoeira-sagrada-retirurnas-indigenas-e-gera-crise-espiritual-na-amazonia>

Azümuwun ramtual (fillem):

Pueblo Munduruku - <https://cimi.org.br/wp-content/uploads/2021/12/protocolo-consulta-aldeia-takuara-munduruku.pdf>

Pueblo Quilombola de Santa Rita -

https://observatorio.direitosocioambiental.org/wp-content/uploads/2022/06/Protocolo-de-consulta-quilombola_-SANTA-RITA.pdf

ESPAÑOL KEWUN:

AZÜMUWUN KISHU NGÜNEWUN LLITUN RAMTUAL PU CHE NÜWKÜLELU MAPU MU AMERICA LATINA MEW ANÜMUWKÜLELU.

https://www.iwgia.org/images/documentos/Protocolos_Autonmicos_de_Consulta_Previa_Indgena_en_Amrica_Latina.pdf Perspectiva empresarial sobre la consulta previa del C169 en América Latina Lecciones aprendidas https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---act_emp/documents/publication/wcms_820525.pdf

KÜME WECHURPUNULU TI AZÜMUWUN RAMTUN RUPAAL COVID-19

<https://www.debatesindigenas.org/notas/73-incumplimiento-protocolo-consulta-brasil.html>

Amulngen ti ramtun kishu Ngünewun, kom kimtukuniel zungu.

Inarumewun América Latina ka kiñe ley nütramtun México

mapu mew https://www.dplf.org/sites/default/files/informe_sobre_consulta_y_cpli_mexico_final_web.pdf

Wünelu mew ramtungeal América Latina mu küme amulngeam kom zungu küme feleal pu che nüwkülelu mapu mu

https://redjusticiaambientalcolombia.files.wordpress.com/2011/08/el_otro_derecho_40_-consulta-previa.pdf

Kimkonün lof chewen engün ti rang küzaw mu longkontukual
chew am nüwaal ingkawaal akule ti rang küzaw ñi mapu mu.

NORÜMMAEL TA ZUGU
KISHUNGÜNEWTUAE L PU CHE
FILL PÜLE NÜWKÜLELU TA
MAPU MEW
CHILLKA KIMTUKUNEAL CHEMU ÑI
AMUAL ÑI NÜTRAM, AZ